

А. АРЗИЕВА, С. ҚУРБАНОВА, М. ИБРАГИМОВА

УЙГУР ТИЛИ

1-қисим

Үмумий билим беридиган мектепниң 2-синипи үчүн дәрислик

2

Қазақстан Жумырийетиниң Маарип
министрлиги төвсийә қилған

Алмута «Атамұра» 2022

УДК 373. 167.1
ББК 81.2 Уйг - 922
А 76

Дәрислик Башлангуч билим бериш сәвийесиниң 1-4-сүннилүрига бекішіланған «Үйгүр тили» пәниниң ұлғилич оқуш программасыга мұватапқыштыярланады.

ШӘРТЛИК БӨЛГҮЛӘР:

 – дәрис	 – ейтінілар
 – оқуылар	 – мурәккәп тапшыруқ
 – йезиңілар	 – жұп билән иш
 – йеци әхбарат	 – ядініларда сақлаңдар
 – издиниңілар	* – чүшәнчә берилдиган сөзлөр
 – топ билән иш	 – тиңшаңдар
 – мәнбәдин издәңілар	 – ойлининиңілар
 – изаһлиқ лугөт	

Арзиева А. вә б.

A 76 **Үйгүр тили:** Үмумий билим беридиган мәктепниң 2-сүннип үчүн дәрислик, 2 қисимлық; А. Арзиева, С. Құрбанова, М. Ибрағимова – Алмұта: Атамұра, 2022 – 144 б.

ISBN 978-601-10-0168-7

1-қисим. – 2022. – 144 б.

ISBN 978-601-10-0169-4 (1-қисим)

ISBN 978-601-10-0169-4 (1-қисим)
ISBN 978-601-10-0168-7

© Арзиева А., Құрбанова С.,
Ибрағимова М., 2022
© «Атамұра», 2022

ЯШ ДОСТЛАР!

Силәр биринчи синипта «Елипбә» пәни арқылық саватлық оқушни вә йезишни үгинип, достлириңлар билән иллик мунасивәт орнаттиңлар. Өз оюңларни башқылар чүшинидиган қилип сөзләп беришкә адәт-ләндинглар. Иккинчи синипта тил тоғрилық көпирәк билидиған болисиләр. Буниңға қолуңлардики «Үйгур тили» дәрислигини оқуп-үгиниш арқылық йетисиләр. Дәрислик силәргә намәлум нәрсиләрниң сирини ечишқа ярдәмлишиду. Саватлық, раван, һиссиятлық, еник вә әдәплик сөзләшнин, шундақла достлириңлар билән, choңлар билән муамилә қилишниң йоллирини үгитиду.

«Үйгур тили» дәрислиги тиңшилим, ейтилим, оқулум, йезилим паалийәтлириниң ярдими билән тавуш вә hәрип, сөз вә жүмлә hәккүндә қизиқарлық мәлumatларни елишиңларға, мәтингләрниң түрлири билән тонушушқа шарайт яритиду.

Ана тилимизни тонуп-билишкә ташлиған қәдиминдерға утуқлар тиләймиз.

Дәрислик мұәллиiplири

І бөләк

ӨЗӘМ ТОҒРИЛИҚ БИЗНИң НУТУҚ

АФЗАКИ НУТУҚ

Тиңшаш	Сөзләш
Ички нутук	
Оқуш	Йезиш

ЯЗМИЧӘ НУТУҚ

Әскә алимиз, билимиз, үгинимиз:

- нутук билән тилниң немә үчүн һажәт екәнлигини;
- сөзсиз нутукниң болуши мүмкин әмәслигини;
- тавуш вә һәрипниң аләнидилигини; созуқ вә үзүк тавушлар һәккىдә билимимизни әскә алимиз.
- Диалог вә монологниң немә екәнлигини;
- нутукниң түрлирини;
- сөзләрни қурдин-қурға көчирип йезишни;
- жараңлық вә жараңсиз үзүк тавушлар қатарини;
- я, ю, ё һәриплириниң йезилишини **билимиз**.
- Язмичә вә егизчә нутукни ажритишни;
- диалог билән монологни пәриқләшни;
- мәтинг билән ишләшни;
- һәрхил мәнбәләрдин әхбарат жиғишини;
- язма ишларда тавушларни һәрипләр билән йезип, өз алдига тапшуруқларни орунлап, тогра қоллинишини **үгинимиз**.

1

ТИЛ ВӘ НУТУҚ

1. Схемиға қараңлар.

- Нутук һәккідә немә билдинлар?
- Нутук немә үчүн керәк?

2. Төвөндікі шеирни ниссиятлик оқуңлар.

Очуқ болсун асминим

Күндикидәк қояш бұгүн,
Нур чечип очуқ чиқти.
Бәхит тиләп бизләр үчүн,
Течлиқни қучуп чиқти.

Очуқ болсун көк асминим,
Шуни арман қилимән.
Хошал-хорам яшисақ биз,
Бу бәхит дәп билимән.

Мұхтар Абдурахманов

- Шеирниң һәрбир куплетини тәһлил қилип, мәз-мунини жүмлә шәклигө көлтүрүп сөзләп бериңлар.
- Силәр қандақ яшашни халайсиләр?

- Шеирниң биринчи куплетини чирайлиқ көчирип йезиңдер.
- Өзәңдарни тонуштуруңдар.

3. Төвәндикі рәсимгә дикқет қилип, жүмлиләрни оқуп чиқыңдар.

Дүнияда көплигөн тирик жанлар яшайды. Шуларниң ичидә пәкәт адәмла сөзлөш қабилийитигө егө.

Л. Успенский

- Бу сөзлөр арқылық мүәллип немини ейтмақчи болди?
- Һайванларниң тавушлуқ бәлгүсіни «нұтуқ» дәп ейтшишқа боламду?

4. Рәсимләрни пайдилинип, некайә түзүңдар.

- Мәтингө мавзу қоюңлар.
- Түзгөн мәтиниңларни дәптәргө йезиңлар.

5. Ребусниң жағавини тепиңлар.

- Ребуста йошурунған сөзни пайдилинип, мәтин түзүңлар. Шу сөзни дәптириңларға йезиңлар.
- Мәтингө қандақ мавзу қоюшқа болиду?
- Мәтинниң мәнасини сөзләп беріңлар.

Тил – адемләрниң бир-бири билән мунасивәт қилиш үчүн пайдилинидиган асасий васитә.

Мақаллар

Тил қиличтинму өткүр.

Ана сүти бой өстүриду,
Ана тили ой өстүриду.

Һүнәр алди қизил тил.

Тилиңни сөн сақлисаң,
Тилиң сени сақтайду.

Тилига қарап, дилини бил.

2

ЕФИЗЧӘ ВӘ ЯЗМИЧӘ НУТУҚ

6. Мәтинни оқуңлар.

Һәрнәрсиниң өз орни бар

Мирзәхмәт өзигә тегишлик нәрсиләрни мәлүм бир жайға қоймайды. Мәктәптин келиши билән, кийимлирини көргән йәргә ташлайды.

Кийимлири бир йәрдә, сумкиси иккинчи йәрдә ятиду. Керәк чағда, кийимлирини тапалмайды. Өй ичини чечип ташлайды.

– Сумкамни көрдүңму? Кийимлиримни көрдүңларму? – дәп hәр күни сорайды. Кийимлирини издәймән дәп, бәзиңдә дәрискиму кечикип қалиду.

- Мәтинниң асасий мәзмуни билән мавзусини ениқлаңлар.
- Мәтинниң мәнаси мавзуси билән бағлинишлиқ екәнлигини дәлилләнләр.
- Өзәңларниң һәрнәрсәңларниң орни барму?

7. Құндики турмушуңдарни өскә елип, төвәндикі рәсим билән селиштуруп көрүңлар. Өзәңларға хас яхши хисләтләрни мисалға кәлтүрүп, бирнәччә жүмлә түзүп йезин්лар.

- Өзәңлар вә достлириңлар қандақ адәм болуши керәк дәп ойлайсиләр?

8. Тепиши мақларни оқуп, жағавини тепиңдер.

Көзгө көрүнмәй, нахша ейтиду.

Сөзлисө, үни жираққа йетиду.

У немә?

Қәвөт-қәвөт қети бар,

У һөммигө дост болар.

Інәрқандақ соалларға

Жағап беришкө тәйяр.

У немә?

- Рәсимләрдики нәрсиләр арқылың нутуқниң қайси түри өмөлгө ашурулиду? Ойлининп, өз пикриндерни ейтиңдер.

- Иккинчи тепиши мақни көчирип йезиңдер.

9. Рәсимгө қарап, өзәңдарниң күн тәртиви тоғрилиқ ейтеп бериңдер.

Гөдәкләргә мәслиһәт

1. Өтигөндә орнуцлардин турғанда вә ахшими ухлашниң алдида, чишицларни паста билән тазилап турушқа адәтлиниңлар.
2. Йәр қетимлиқ тамақтын кейин, ағзиңларни чайқап туруңлар.
3. Башқыларниң чиш щеткисини вә тағифини һәргиз ишләтмәңлар.
4. Чишицларни тирнақлириңлар билән кочилимаңлар.
5. Чишицлар билән мегиз, яңақларни чақмаңлар вә жипларни үзмәңлар.

- Йәрбір мәслиһәтни тәһлил қилиңлар.
- Бириңчи мәслиһәтни көчирип йезиңлар.

10. Оқуңлар.

Күз

Күз пәсли кәлди. Оқуғучилар орманға сәйлигө барди. Орманда қейин, қарияғач, терәкләр өсиду. Гүлнар, Асим, Ипарәм вә Исламлар түрлүк йопурмақларни жиғди.

- Мәтингиниң мәзмуни билән мавзусини ениқлаңлар.
- Мәтингиниң мәзмуни мавзуси билән бағлинишлик екенligини дәлилләнләр.
- Мәтингини чирайлиқ көчирип йезиңлар.

Тиңшаш, сөзләш, оқуш, йезиш – бу бизниң нутқимиз.

3

ДИАЛОГ. МОНОЛОГ

11. Төвөндикі диалогни оқуңлар.

Телефонда сөзлишиш

- Алло! Өссаламу әләйкүм!
  - Баәләйкүм өссалам! Бу ким?
  - Мән ..... Сиздин өй тапшуруғини сорашқа боламду?
  - Қени, йезиң...
  - Рәхмәт ..... Әтө мәктәптә көрүшимиз.
  - Хош, саламәт болуң.
- Телефон арқылың сөзлишишни үгиниңлар.

12. Диалогни оқуңлар.

Тонушуш

- Өссаламу әләйкүм!
  - Баәләйкүм өссалам!
  - Сиз билән тонушушқа боламду?
  - Тонушайлуқ. Сизниң исмиңиз ким?
  - Мениң исмим – .....
  - Мениң исмим – .....
  - Сиз қәйәрдә турисиз?
  - Мән ..... кочиси, ... өйдә туримән.
  - Сизчұ?
  - .....
- Тонушуш пәйтидә сипайә сөзләшни унтумаңлар.
  - Үлгө бойичә сөзлишишни үгиниңлар.

13. Оқуңлар.

Дәссәвалмаңлар

Іәй, балилар, балилар,
Йәргә қараңлар.
Бир чөмүлә зоруқуп,
Кетип барап аранла.

Мұрисигә елип данни,
Еғир демәстин.
Угисиға елип маңди,
Өзи йемәстин.

Мұхтар Абдурахманов

- Шеирни һиссиятлиқ оқуңлар.
- Шеирниң ахирқи куплетини көчирип йезиндер.

14. Рәсимгә диққәт қилиндер.

- Синипдаш достлириңдер арисидики мұнасиветни сәһниләштүрүш арқылы көрситиңдер.

Икки яки бирнәччә адәмниң сөзлишиши диалог дәп атилиду. Өзигә яки тиңшигучига қаритилип ейтілған бирла адәмниң сөзи монолог дәп атилиду.

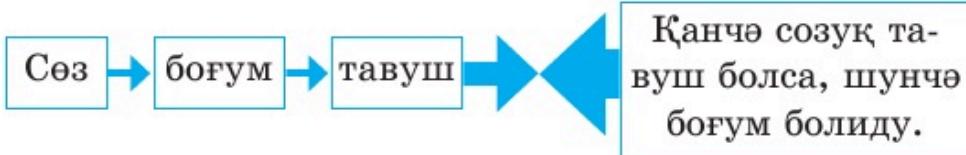

4

СӨЗ ВӘ БОГУМ

15. Схемига қараңдар.

- Сөз вә bogum һәккідә немә билдиңлар?
- Богум бирла үзүк тавуштын түзүләмдү? Мисал кәлтүрүңлар.
- Үч bogumлуқ сөзләрни ойлап, чирайлық йезиңлар.

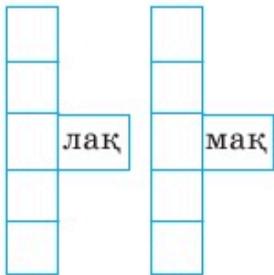
16. Рәсимгә диққәт билән қараңдар.

- Рәсимдә тәсвиirlәнгән нәрсиләрни атаңдар.
- Ыәммә сөзләрдә келидиган bogumни ейтип бериңлар.
- Сөзләрдики bogumларни селиштуруп, көп bogumлуқ сөзни ениқлаңлар.
- Сөзләрни bogumға бөлүп йезиңлар.

17. Тегишлик bogумларни қоюп, төвөндикси сөзләрни оқуңдар.

- Сөзләрни bogумларға бөлүп йезиндер.
- Созуқ тавушларниң астиға сизиндер.

18. Мәтингни дикқәт билән оқуп чиқындар.

Әзизниң күчүги

Әзиз тәши ақ, үсти қара вә тағил күчүк беқивалди.

У күчүккә «Йолvas» дәп исим қойди. Йолvas уни әгишип, арқисидин қалмайдиган болди.

Мирзәхмәт Меримов

- Мәтингниң мәзмуни мавзуси билән бағлиқму?
- Әзизгә хас хусусийәтләрни ейтиңдер.
- Мәтингни bogумға бөлүп, көчирип йезиндер.

19. Оқуңдар.

Ишт, севәт, тал, орундуқ, дап, saat, ат, қар, асман, бармақ, үз, дәзмал, қол, аяқ, бәт, фонарь.

- Пәкәт bogумға бөлүнидиган сөзләрни ейтеп бериндер.

Сөзләрни оқуғанда, қисимларға бөлүп оқыймиз. Бөлүнүп оқулған қисимни **bogum** дәймиз.

5

20. «Немигә немә керәк?»

Көзгә...	көзәйнәк
Китапқа...	күтүм
Гезитқа...	тәкчә
Асманға...	калач
Мәсигә...	дәрислик
Оқуғучыға...	ай

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ сөзләрни төпип, толуқтуруп йезиңдер.
- Тапшшуруқниң дуруս орунланғаниға көз йөткүзүңдер.
- Созук тавушларниң астиға сизип, боғум санини ейтиңдер.

21. Чүшүп қалған созук тавушларни төпип оқуңдар.

К....ск...н, н....ғ...ч, т...хс...., л...г...н.

- Сөзләрниң мәнасини чүшәндүрүңдер.
- Берилгән сөзләрни пайдилинип, жүмлә түзүп йезиңдер.

22. Мақалларни оқуңдар.

Бул-бул чи-мән-ни сө-йәр, а-дәм – Вә-тән-ни.
Жұт қоғ-ди-саң, ө-сәр-сән, қоғ-ди-ми-саң, ө-чәр-сән.

- Мақаллардикى сөзләрни бириктүрүп йезиңдер.
- Мақалларниң мәнасини бирликтә тәһлил қилип, чүшәндүрүңдер.

23. Рәсимгә дикқәт қилиңлар.

- Рәсимгә бағылғық 1–2 жұмлә түзүңлар.
- Үлгө бойичә сөзләрни боғумға бөлүп йезиңлар.
- Үлгө: поң-зәк, ...

24. Оқуңлар.

Нәммә ишниң йоли бар

Тапшуруқни һәр күни
Өз вақтида ишләймән.
Бир қетимла унтусам,
Әтиси тәнтириймән.

Нәммә ишниң йоли бар,
Оюн һәм оқушниңму.
Шуни вақтида билиш,
Параситиң сениңму.

Зұнун Қадирий

- Шеирниң биринчи куплетини боғумға бөлүп йезиңлар.

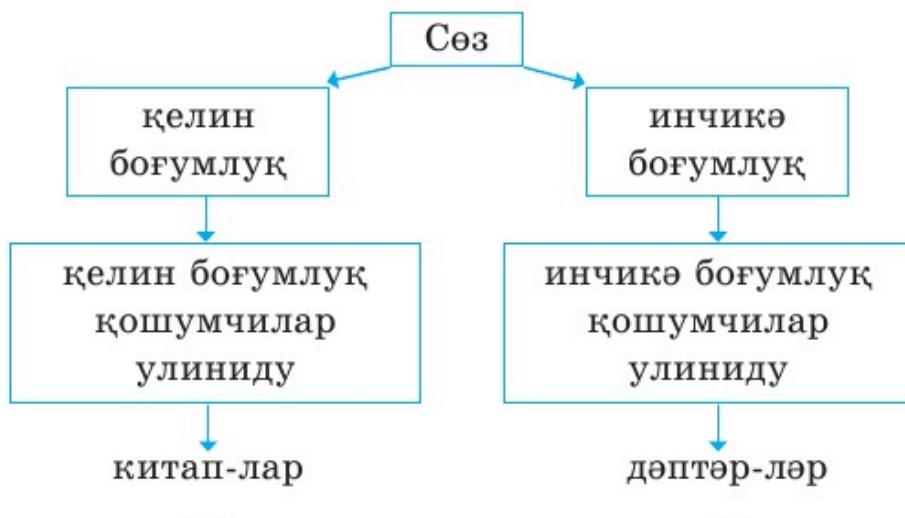

Боғум бир созуқ тавуштинму түзүлиду:
а-ләм, а-дәм, а-та, а-на вә б.

6

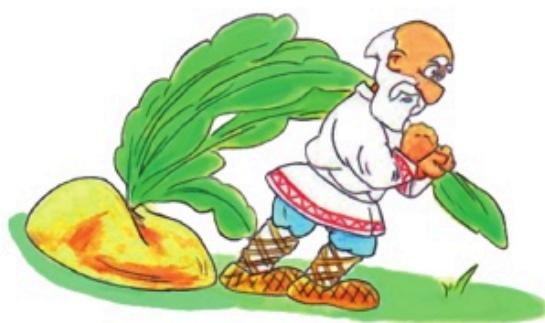
25. Схемиға қараңлар.

- Сөз һәккىдә йәнә немә билдиңлар?
- Икки қатарға сөзләрни давамлаштуруп йезип, дүрс екәнлигигә көз йәткүзүп дәлилләңлар.

26. Оқуңлар. Чөчәкниң намини тепиңлар.

Бовай чамғур терипту. Чамғур наһайити йоған
өсүпту. Бовай йәрдин чамғурни тартмаңчи бопту.
Тартипту, тартипту, тарталмапту.

- Чөчөкни давамлаштуруңлар.
- Достлириңлар билән сөһниләштүрүп көрүңлар.
- Ярдәмгә чақырган пәйттө, ахирки сөзләрни қандак ейтисиләр?

27. Үч боғумлуқ сөзләрни боғумға бөлүп йезиңлар.

Үлгө: *Қә-ләм-дан, ...*

28. Тепишмақниң жававини тепиңлар.

Та-ам-лар-ниң и-чи-дә
У па-ди-ша бол-ғу-си.
Май-лиқ гөш вә қе-за би-лән
Пұт-құл жут-қа тарт-қу-си.

- Тепишмақниң боғумлирини бириктүрүп йезиңлар.
- Йәнә қандак миллий таам түрлирини билисиләр? Ейтип беріңлар.

29. Оқуңлар.

Турпанда hәр жили үзүм мәйрими өтиду.
У мәйрәмгә тәрәп-тәрәптин меһманлар келиду.
Үзүмниң кишиши үзүм, узун кишиши, қизил сайва, ақ сайва, қара үзүм, мунақи үзүм дегендегө охшаш түрлири бар.

- Мәтингдин үзүм түрлирини ениклап йезиңлар.
- Созуқ тавушларниң астиға сизиңлар.
- Мәтингдин халиған бир сөзни боғумға бөлүп йезиңлар.
Қанчә боғумлуқ сөз екәнligini ейтип беріңлар.

7

СӨЗЛӘРНИ ҚУРДИН-ҚУРҒА КӨЧИРИШ

*Сөзләрни қурдин-құрга қандақ
көчиришкә болиду?*

30. Оқуңлар. Мәтингө мавзу қоюңлар.

Бир күни көч киргәндө, биз дадам билән мәлигә кетип бараттуқ. Інава райи наһайити очуқ еди. Биз орманлиқни айлининп өтмәкчи болдуқ. Туюқсизла бир бөрө алдимизға жүгрөп чиқти. Дадам қаттиқ үшкетип, орнида мидирлимай туруп қалди. Бөрө авазни аңлап, йолдин ғайип болди.

- Мәтинни тәкрап оқуңлар. Мәтиндикі бир қурға патмай қалған сөзләрни қурдин-құрға қандақ көчәртәнлигигә сәп селиңлар. Немә байқидиңлар?
- Сөзләр қурдин-құрға қандақ көчирилилдекен?
- Сөзләрни йәнә башқичә қандақ қурдин-құрға көчиришкә болиду?

31. Оқуңлар.

Бу-ратино

қәләм-дан

өчәр-гүч

қерин-даш

- Сөзләрни үлгә бойичә қурдин-құрға көчирип йе-зиңлар.
- Үлгә: *Бу-ратино, Бура-тино, Бурати-но.*

32. Оқуцлар.

Оюн, оюнчук, цирк, компьютер, клоун, ай, циркуль, апорт, ейик, спорт, мән, футбол, қочақ, очақ.

- Қурдин-құрға көчиришкә болмайдыған сөzlәрни теппіп йезиңдер.

33. Ребусларниң жағавини тепиңдер.

- Берилгөн сөzlәрдин жұмлә түзүп йезиңдер.
- Бу сөzlәрни қурдин-құрға көчиришкә боламду?

34. «Нәрбір сөздін – йеңі сөз» оюниға диққет қилиңдер.

a	ш
о	й
а	ч
и	з
ү	н

б	а	ш

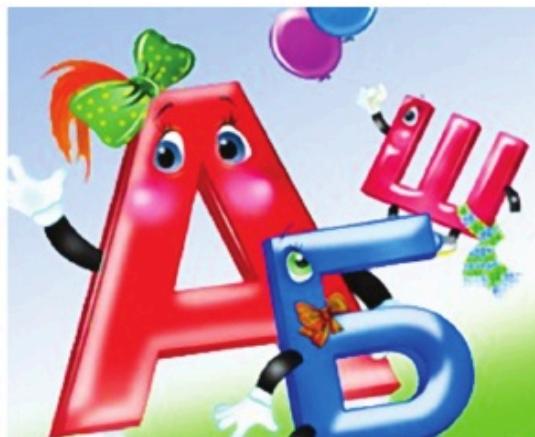
- Сөзниң бешіға бир һәрип қоюш арқилиқ йеңи сөз түзүңдер.
- Үлгө: *Ash – bash, oй – қой, ...*.

Сөzlәр бир қурдин иккінчи құрға bogum арқилиқ көчирилиди. Бир құрға бир һәрипни қалдуруп, иккінчи құрға көчиришкә болмайду.

ТАВУШ ВӘ ҢӘРИП

35. Оқуңлар. Жұмлиләрдә чүшүп қалған сөзләрни үлгиге қарап ениқлаңдар.

Тавушларни биз ... вә ... .

Ңәрипләрни биз ... вә ... .

- Үлгө: *язимиз, аңлаймиз, ейтимиз, көримиз.*
- Тавушлар һәкқидә ейтилған жұмлинини төпип, көчирип йезиңдер.

36. Оқуңлар.

Бовамниң йезисида

Өсет үчинчи синипни яхши тамамлиди. Өнди йезисі бериш үчүн алдиримақта. Аписи униңға: «Язлиқ тәтилдә йезисі, боваң билән момаңға барисөн», – деген еди.

Арида икки-үч күн өткөндә, Өсет дадиси билән биллә йезіда болды. Бовиси билән момиси қучиғиға елип, сегинишини басты.

Шундақ йезинин қизиқ наяты башланды. Униң үчүн өтигендө мални найдап, кәктө күтүп елиш қизиқ еди. Бовисини өгишип атқа минәтти. Момисинин қурт-сұзмисигө тойди.

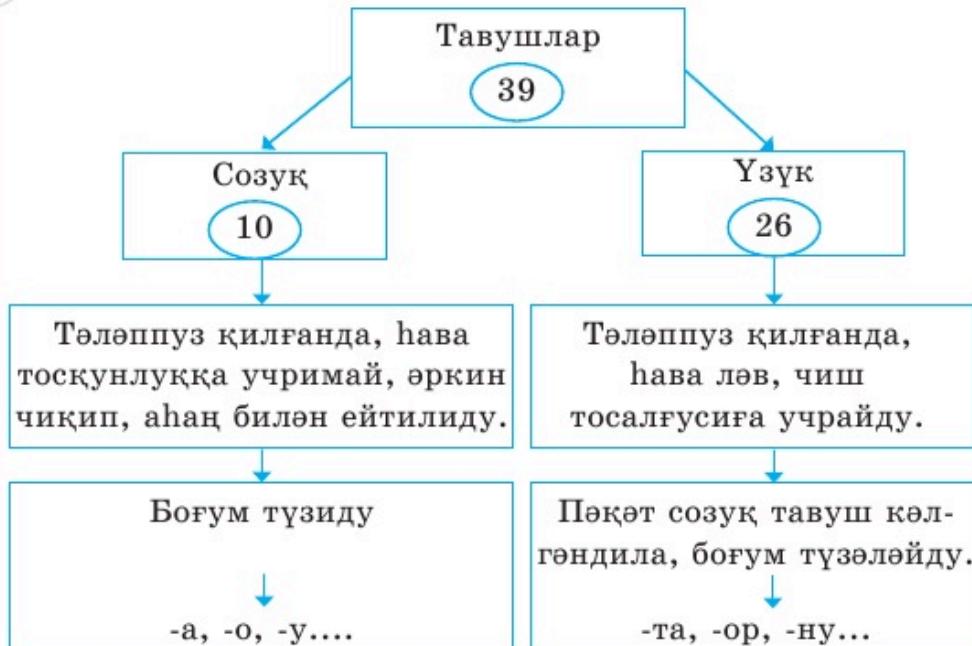
Асхат Өмирбаев

- Мәтіндін қелин созуқ тавушлар билән кәлгән сөзләрни ейтеп беріңдер.

37. Схемига диққет қилиңдер.

- Тавуш һәккідә немә билдиңдер?
- Өзәңлар һәрбир топқа мисал көлтүрүңдер.

38. Тепишлиқтарни оқуп, жававини тепиңдер.

1. Йоған алтун тавақ, қараң,
Аләмгә нур таратқан. („Ж“)

2. Гөзәл түндә

Мән жүрсөм, жүриду биллә.

(“A”)

3. Өзи түклүк бир гиләм,

Үсти толған гүл-чимән.

(“H”)

- Учинчи тепишишмақни көчирип йезиңдер.

- Созуқ тавушларниң астиға бир, үзүк тавушларниң астиға икки сизиқ сизиңдер.

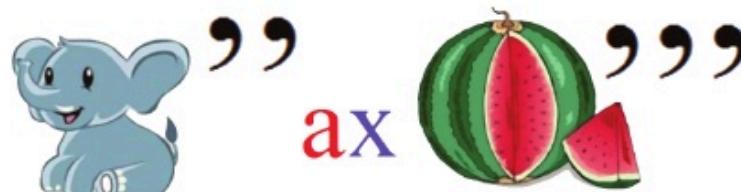
39. Төвәндики сөзләрни оқуңдар.

Анаргүл, Турахан, Арманжан, Закир, Ләйли-
гүл, Һасанжан, Бұвихелчәм, Аминәм, Гүлбадәм,
Айнисәм.

- Адәмләрниң исмини икки қатарға бөлүп йезиңдер.
Бириңчи қатарға созуқ тавуштың башлинидиган сөз-
ләрни, иккинчи қатарға үзүк тавуштың башлинидиган
сөзләрни йезиңдер.

40. Ребусниң жағавини тепиңдер.

Тавушларни ейтимиз вә аңлаймиз. Һәрип-
ләрни көримиз вә язимиз.

9

АЛФАВИТ

41. Алфавитни оқуп чиқыңлар.

Басма түри	Язма түри	Оқулуши	Басма түри	Язма түри	Оқулуши
Аа	<i>Aa</i>	А	Оо	<i>Oo</i>	О
Әә	<i>Әә</i>	ә	Өө	<i>Өө</i>	ө
Бб	<i>Bb</i>	бे	Пп	<i>Pp</i>	пе
Вв	<i>Bv</i>	ве	Рр	<i>Rr</i>	ре
Гг	<i>Gg</i>	ге	Сс	<i>Cc</i>	се
Ғғ	<i>Fg</i>	ғе	Тт	<i>Tt</i>	те
Дд	<i>Dd</i>	де	Үү	<i>Үү</i>	ү
Ее	<i>Ee</i>	е	ҮҮ	<i>Үү</i>	ү
Ёё	<i>Ёё</i>	йо	Фф	<i>Фф</i>	фе
Жж	<i>Jj</i>	же	Хх	<i>Xx</i>	хе
ҖҖ	<i>Жж</i>	же	Һһ	<i>Һһ</i>	хе
Зз	<i>Zz</i>	зе	Цц	<i>Цц</i>	це
Ии	<i>Ii</i>	и	Чч	<i>Чч</i>	че
Йй	<i>Йй</i>	йе	Шш	<i>Шш</i>	ше
Ққ	<i>Kk</i>	ке	Щщ	<i>Щщ</i>	ще
Ҝҝ	<i>Kk</i>	кә	ъ	ъ	қелинлиқ бәлгүси
Лл	<i>Ll</i>	ле	Ыы	<i>Ыы</i>	ы
Мм	<i>Mm</i>	ме	ъ	ъ	юмшақлиқ бәлгүси
Ңң	<i>Hn</i>	не	Әә	<i>Әә</i>	ә
Ң	ң	ңе	Юю	<i>Юю</i>	йу
			Яя	<i>Яя</i>	я

- Алфавит һөккідә немә билисиләр?
- Үйгур алфавитида нәччә һәрип бар?
- Немә үчүн алфавитта ң һәрипиниң чоңи берилмегендөр?
- Үйгур алфавитида нәччә созук тавуш бар?

42. Төвөндикі сөзләрни оқуңдар.

Аптап, тала, ара, анар, лата, ошук, орман, самса, серик, шаптул, қетиқ, қариқат, өтири, ушшақ, дәрәк, қәләм, илан, йолvas, терә, деризә, чинә, чана.

- Сөзләрни алфавит тәртиви бойичә йезиңдер.

43. Оқуңдар.

Үйгур дописи тоғрилиқ

Допа уйғурларниң рошән миллийліккә егә болған язлиқ баш кийимидур. У нусхисиниң көпхиллиги, һүнәр-сөнъет жәһәттин нәпислиги билән дунияға мәшһүр. Қәшқәр шәһириниң «Допа базири» гоя түмән мин хил рәңлик гүлләр бәс-бәстә ечилиған бағчини әслитиду. Үмумән, бу төвәдә допичилиқ кәспи яхши тәрәккүй өткән.

Үйгур допилири бадам допа, ташкәнт допа, гиләм допа, мәнпу допа, сидам духава допа, чимән допа, тор басқан допа, шапак допа қатарлық йүздин ошук түргә бөлүниду. Улар пәкәт баш кийимла болуп қалмай, шундақла еслин сөнъет буюми сұпитидиму жуқури баһалиниду.

(«Үйгур авази» гезитидин)

- Мәтинниң мәзмунини чүшөндүрүүлар.
- Допиниң хусусийитини тәсвирлөп бериңлар.
- Допа түрлирини ениқлайдиган жұмынини төпип йе-
зиңлар.
- Силәрниң қандақ миллий допилириңлар бар?

44. Шеирни диққет билән оқуңлар.

Чимән дописи қизимниң
Бәстигә бәк ярашқан.
Кийип чиқса, достлири
Һәвәс қилип қараашқан.

Даңлиқ гөзәл қизлири
Кийивелип допини.
Әмгәк килип гүлләткән
Диярини өзлири.

Нурәхмәт Әхмәтов

- Шеир кимниң намидин йезилған дәп ойлайсиләр?
- Дадиси шеирни кимгә бегишшлиди?
- Шеирниң иккінчи куплетини көчирип йезиңлар.
- Үзүк тавушларниң астиға сизиңлар.

Тепишкаң

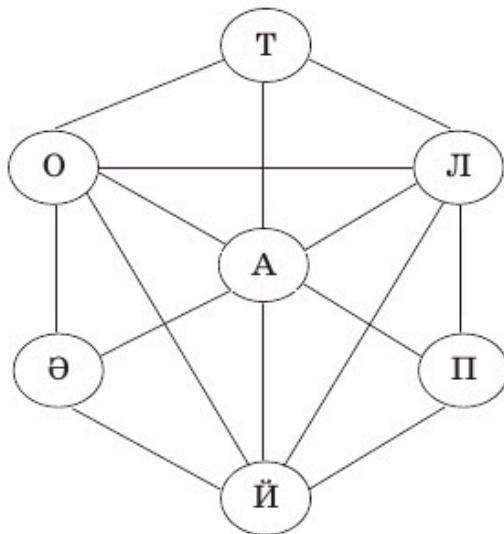
Өзи төрт путлук,
Тилимәс жүтлүк.
Көрисөн уни,
Һәр өйдин қутлук.

(…Ж)

- Тепишкаңниң җававини төпиңлар.

45. «Сөз ойлап тап» оюниға дикқат қилиңдар.

- Берилгөн һәрипләрдин һәрхил йоллар арқылы сөз ойлап йезиңдер.
- Үлгө: *йол*, ...
- Тепилған сөzlәрни алфавит тәртиви бойичә ейтеп беріңдер.

Йезиқтика һәммә һәрипләр **алфавит** дәп атилиду. Һәрбир һәрипниң өз орни вә на-ми бар. Уйғур алфавитида 41 һәрип бар. Һәрипләр икки түрлүк болиду: баш һә-рипләр вә кичик һәрипләр.

Дудуқлимай, тез оқи
Жип өшсә, бәш киши,
Йениклишәрмиш иши.

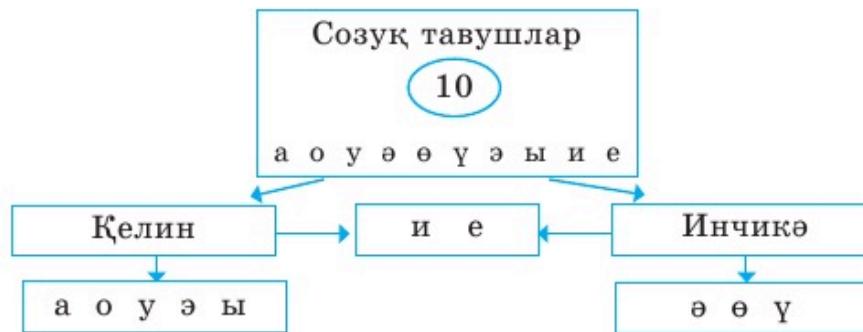

10

СОЗУҚ ТАВУШЛАР

46. Схемига қараңлар.

- Созуқ тавушлар һәккідә немә билдиңлар?
- Өзәңлар һәрбір топқа мисал көлтүрүңлар.

47. Төвәндіки сөзләрни оқуңлар.

Муәллим, қурулушчи, дохтур, сазәндө, шаир, тракторчи, геолог, агроном, уссулчи, ашпәз.

- Берилгендегі сөзләрни бир сөз билән қандақ аташқа болиду?
- Сөзләрни чирайлық көчирип йезинілар.
- Қелин созуқ тавушларниң астиға бир, инчикә созуқ тавушларниң астиға икки сизик сизиңлар.

48. «Неминиң немиси бар?» тапшуруғыға диққет қилиңдер.

Құлупниң .....
Ишикниң .....
Күзниң .....
Дәрәқниң .....
Сийирниң .....
Аниниң .....

меһри
йилтизи
йопурмиғи
сүти
тутқуучи
ачқучи

- Көп чекитләрниң орниға керәклик сөзләрни қоюп, көчирип йезиңлар.

49. Оқуңлар.

1. Кәч күзниң бир күни еди.
2. Егиз, ис, асман, көтирилди.
3. Күн, гүл, йоган, чақмақ.
4. Әтө әтигөн биз төртимиз.

- Жұмлинине тапсып, көчирип йезиңлар.
- Созуқ тавушларниң астиға бир, үзүк тавушларниң астиға икки сизиқ сизиңлар.

50. А тавушидин башлинидиған сөзләрни тапыңлар.

A		
A		
A		
A		
A		
A		

- Үлгө бойичә йезиңлар: *ат, ...*.

Сөзләрдикі **и**, **е** тавушлири бәзидә инчикә, бәзидә қелин болиду. Инчикә яки қелин екәнлигини **-лар**, **-ләр** қошумчилирини улаш арқылы ениклашқа болиду. Мәсилән: *пил – пиллар* (**и** қелин созуқ тавуш); *екәк – екәкләр* (**е** инчикә созуқ тавуш)

11

Я, Ю, Ё НӘРИПЛИРИНИҢ ИМЛАСИ

51. Схемига қараңлар.

- Схема арқилик қаидә чиқириңлар.
- Я, ю, ё нәриплири бар сөзлөрни атап, бирнәччисини йезиндер.

Өскәртиш: ё hәрипи пәкәт рус тилидин киргән сөзләрдә йезилиду.

52. Тепишимақларниң йешимиидики чүшүп қалған нәрипләрни тепиңлар.

1. Кечиси ухлар, күндүзи учар,
Нәммисини қорқитар.

қ	а	р	ғ	у		п	и	л	а	қ
---	---	---	---	---	--	---	---	---	---	---

2. Рус тилида ейтип бәр,
Егиз турған «арчини».

	л	к	а
--	---	---	---

3. Ялт-юлт қылған алтун дан,
Пәкәт кәчтә көрүнәр.

	л	т	у	з
--	---	---	---	---

- Чүшүп қалған нәрипләрниң астиға сизиңлар.

- Бу сөзләрдики я, ю, ё hәриплири қандақ тавушлардин қурулғинига зәң қоюп, ейтип бериңлар.

- 53.** Берилгән hәрипләр қатаридин йошурунған сөзләрни тепип йезиңлар.

1. АПУЛИЯЗФҚСТ҆ 2. ҚОЮЛТУЗБЗПР 3. ҚЯМҒУРҒПЛАМ

- Я, ю hәриплириниң астиға сизиңлар.
- Шу сөзләрниң йезилиши билән ейтилиши hәккүдә ейтиңлар.

- 54.** Ребусниң жававини тепиңлар.

- Я hәрипиниң йезилиши hәккүдә ейтиңлар.
- Берилгән сөзни пайдилинип, жұмлә түзүп йезиңлар.

- 55.** Оқуңлар.

Ялпуз, бедә, чаққақтин
Көк чөшүрә етимиз.
Ясин уни териду,
Биз хошал боп кетимиз.

Патигұл Сабитова

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.

Артуқ bogumни тепип, «сехирланған» сөзләрни оқуңлар.

ЮЛРАТУЗ   ЯСМАТУҚ   ЯРИҢАҚ   ЯДӘНИЮ

12

ҮЗҮК ТАВУШЛАР

56. Схемига қараңлар.

- Үзүк тавуш һәккідә немə билдиңлар?
- Өзәңлар һәрбір топқа мисал көлтүрүңлар.

57. Тепишимақни оқуп, жававини тепиңлар.

Мантидин һеч пәрқи йоқ,
Пәкәт майға салиду.
Манта өмөс бирақта,
Қени, кимләр тапиду?

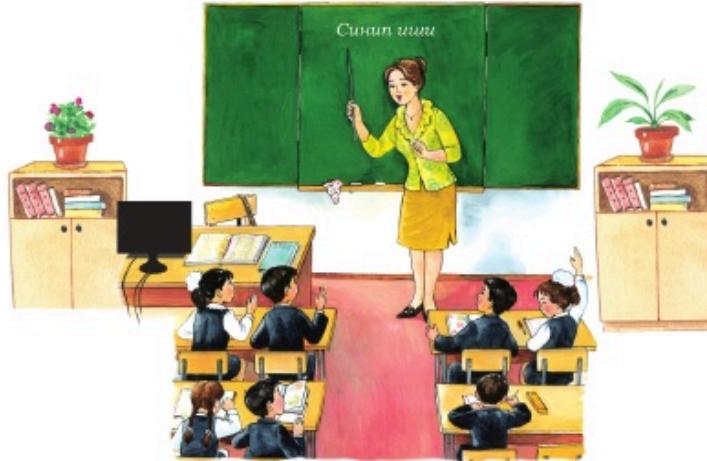

- Тепишимақни чирайлиқ көчирип йезиңлар.

- Жараплиқ үзүк тавушларниң астиға бир, жараңсиз үзүк тавушларниң астиға икки сизиқ сизиңдар.

- Йәнә қандак таам түрлирини билисиләр? Ейтип беріңдар.

58. Оқуңдар.

Инақ синип

Бизниң синип – башқыларға үлгө болалайдиган синипларниң бири. Биз һәрқандак ишни бирлишип қилимиз.

Һәр чаршәнбә күни биrinчи дәрисимиз – синип саати. Синип саати наhайити көңүллүк өтиду. Биз күчниң өмлүктө, бирликтө екәнлигини яхши билимиз.

Мән өз синипим билән пәхирлинимән.

- Мәтин немә һәккідә?
- Өзәңдар вә синипиңдар тоғрилиқ сөзләп беріңдар.
- Мәтингиди үзүк тавушларниң астиға сизип, көчирип йезиңдар.

59. Оқуңлар.

Рававим

Колға алсам, сайрайсөн,
Булбулдәк шох, рававим.
Тарлириңда қозғайсөн,
Жүрөктө зоқ, рававим.

Чүшәргүм йоқ қолумдин,
Хуш аһаңлар яңратсаң.
Саз көтмәйду өйүмдин,
Отлуқ қошақ мән қатсам.

Rahiləm Muzəppərova

- Шеирниң бириңчи куплетини ядқа йезишқа тәйяр-линиңлар.
- Қандақ миллий саз өсваплирини билисиләр?
- Жараңлық ұзук тавушларниң астиға сизиңлар.
- Тепишмақтарниң жағавиниң тепиңлар.

Тепишмақтар

Бети қелин шуңлашқа
Отқа уни қахлайду.
Нахшиға жор болсун дәп,
Қачатлаштын қорқмайду.

(…II)

Икки тардин түзүлгөн,
Узун саплиқ өсвапмән.
Мәргүллитип чалғанда,
Дилда шатқа толисөн.

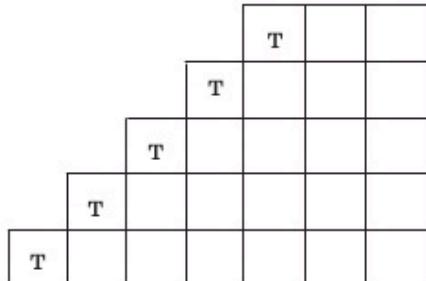
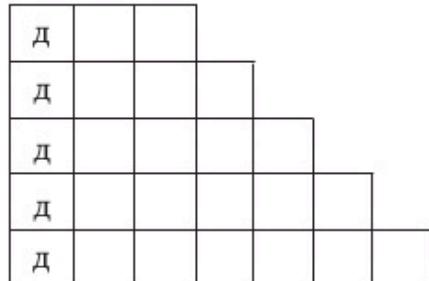
(…II)

13

ЖАРАҢЛИҚ ВӘ ЖАРАҢСИЗ ҰЗҮК ТАВУШЛАР

60. Төвөндө берилгөн чақмақларни толтуруңлар.

- Икки қатарға бөлүп, дәптәргө чирайлиқ йезицлар.
- Жараңлық вә жараңсиз ұзүк тавушларниң пәрқини ейтицлар.

61. Йошурунған сөзләрни тепиңлар.

1. АПТАПҚҰРҒАҚ
2. ПАРТАҒАҚАРАТ
3. ГҮЛДӘСТӨРТИП

- Тепилған сөзләрни йезицлар.
- Пәкәт жараңлық ұзүк тавушларниң астиға сизицлар.

62. Оқуңлар.

Күз мәнзириси

Алтун рәңгә бойилар
Әтрап ғәмкин күз келип.
Иссик жайға турнилар,
Қайтти муңлуқ саз челип.

Салди сериқ әтләстин,
Күз етизға дәстихан.
Жұзисиға һәр өйнинц,
Ақ нанни қойди дехан.

Патигүл Мәхсәтова

- Шеирниң бириңчи куплетини көчирип йезиңдер.
- Күз пәслиниң өзгічилиги һәккідә ейтеп бериндер.
- Жарапсиз үзүк тавушларниң астиға сизидер.

63. Оқуңдар.

Апа, қеримаң!

Гүлчимән чирайлық кийинген натонуш бир аялниң қолидики сумкисини көрүп:

- Апа, өвү аялниң қолидики сумкини көрүватамсиз? – деди.
- Һә, көрүватимән, қизим.
- Апа, мән соң болғанда, сизгә өшундақ сумка елип беримән.
- Ағзицизға яғ, мурадицизға йетиң, қизим.

Уларниң алдига бир момай йоған сумкини көтирип, таяққа тайинип кетип баратти. Гүлчимән уни көргөндә, ичи ағрип кәтти.

- Апа, өвү момайниң қолидики сумкисини көтирип, өйигө апирип берәйличу.
- Мәнму шуни ойлап келивататтим, қизим.

Улар момайнин алдига көлди:

- Әссалам, соң апа! Қолуңиздикі сумкини мән көтирип, өйлиригө апирип берәй, – деди Гүлчимәнниң аписи. Момай кетиши биләнла, Гүлчимән:

Апа, қеримаңа, – дәп аписини мәккәм құчақ-
лавалди.

Қасим Исмайилов

- Мәтін немә һәққидә?
- Силәрchoңларға мошундақ ғәмхорлук құлдинаңларму?
- Аниға тегишлиқ хисләтлөрни ейтиңлар. Мәсилән: *меһрибан*, ...
- Жаңаңлық үзүк тавушларниң астиға сизиңлар.

64. Оқуңлар.

Чинә, чөмүч, қазан, кора, қошук, ара, тәхсә,
жавур, чәйнәк, кәпкүр, пичақ, дөшә, чока, легән,
челәк, тәңнә, чөгүн, чойла, жоза, әгләк.

- Сөзләрни чирайлиқ көчирип йезиңлар.
- Жаңаңлық үзүк тавушларниң астиға бир, жаңаңсиз
үзүк тавушларниң астиға икки сизиңлар.

65. Оқуңлар.

Сизғуч, дутар, гиләм, яцию, кәптәр, тәмбир,
буғдай, юлтүз, парта, газ, қалиғач, компьютер,
мәктәп, һарву, қиз, бала, дәрәк, қәләмдан, варақ,
чинә, рәсим, китап, қәләм, сумка, бүркүт, кәмпүт.

- Жаңаңлық тавушлар билән башланған сөзләрни
бир қатарға, жаңаңсиз тавушлар билән башланған
сөзләрни иккінчи қатарға көчирип йезиңлар.
- Я, ю һәриплиридин башланған сөзләргө диққәт
қилиңлар. Шу һәрипләрниң қандақ тавушлардин
қуруулғанлиғини ейтип бериңлар.
- Я, ю һәриплиридин башлинидиған йәнә қандақ
сөзләрни билисиләр?

14

ХУЛАСӘ ДӘРИС БИЗ НЕМИНИ ҮГӨНДҮК?

1. Күндилик турмушта қайси пәйтлөрдө еғизчө нутуқни, қайси пәйтлөрдө язмичө нутуқни пайдилинисилөр?

2. Жұмлилөрни толуқтуруңлар:

Мәтін _____ түзүлиду.

Жұмлә _____ түзүлиду.

Жұмлә _____ ой-пикирни билдүриду.

3. Сөзлөрни пайдилинип, мақал түзүп көрүңлар.

Булиғи, китап, билим.

4. Рәсимгө бағылқ диалог түзүңлар.

5. Індиңлөр бирикмисиниң қайсисини сөз дейишкө болмайду? Неме сөвәптин?

Рисдә, дәрис, данләмқә, қәләмдан, ғучсиз, сизғуч.

6. Сөздин сөз ясаңлар: қарғаяпилақ.

Қарғаяпилақ : қар, пил ... .

7. Төвәндики шеирни оқуңлар.

Мән уйғурниң қизимән,
Өчмәс өжәт изимән.
Мәңгүлүккә йеқилған
Нәм нурлуқ юлтузимән!

Бәхти болуп парлаймән,
Әһди болуп парлаймән.
Жұми аләм әһлини,
Течлик үчүн чарлаймән.

Tашғыл Қезиярова

- Монолог яки диалог екәнлигини ениқлаңлар.
- Қизниң немәейтқуси көлгөнлигини чүшәндүрүңлар.

8. Артуқ сөзни тепиңлар.

Рәхмәт, әссаламу әләйкүм, саламәт болуң,
нечқиси йоқ, әдәплик.

9. Сөзләрни қурдин-қурға қандақ көчиришкә болиду?

Анаргүл, орундуқ, оюнчуқлар.

10. Созуқ тавуштин башланған сөзләрни йезиңлар.

Қалиғач, аққаш, тимсақ, сегизған, оғлақ, ешәк,
түлкә, ейик, төгә, илан, қой, бүркүт, аслан, мозай,
илпиз.

11. Йошурунған сөзни тепиңлар.

1. ҮСТӘЛЕГӘНАН

2. АЛМАЛИЧАНАР

3. КИТАПАРТАРА

I бөлөккө бегишиланған тест тапшуруқлири

1. Нутук түрлирини ениқлаңлар.
  - а) Еғизчә нутук.
  - ә) Язмичә нутук.
  - б) Еғизчә вә язмичә нутук.
2. Адәмләр бир-бири билән мұнасивәт қилиш үчүн пайдилинидиған васитә:
  - а) Тавуш.
  - ә) Інәрип.
  - б) Тил.
3. Сөзләш қабилийитигә егә тирик жәнларни атаңлар:
  - а) Һайванлар.
  - ә) Адәмләр.
  - б) Қушлар.
4. Тиңшаш, сөзләш, оқуш, йезиш – бу ...
  - а) Бизниң нутқимиз.
  - ә) Бизниң күн тәртивимиз.
  - б) Бизниң ой-пикримиз.
5. Богумларға натогра ажритилған сөзләр қатарини тепиңлар.
  - а) Ба-ғ, гұ-л, а-лма.
  - ә) Бе-дә, ял-пуз, ме-вә.
  - б) Пах-та, қу-яш, ап-тап.
6. Уйғур алфавитида нәччә һәрип бар?
  - а) 41.
  - ә) 39.
  - б) 10.

МЕНИЦ АИЛӘМ ВӘ ДОСТЛИРИМ

Әскә алимиз, билимиз, үгинимиз:

- жараңлық вә жараңсиз үзүк тавушлар қатарини;
- сөзләрни қурдин-қурға көчирип йезишни;
- я, ю, ё һәриплириниң йезилиши һәккидә билимимизни әскә алимиз.
- язмичә вә егизчә нутуқни ажритишни;
- мәтин билән ишләшни;
- *n-e, қ-e, k-g* тавушлириниң новәтлишишини;
- *b, d, t, p, g, k, e, қ* һәриплириниң йезилишини билимиз.
- өз алдига тапшуруқларни орунлашни;
- аилә қәдрийәтлириниң өзгичилигини;
- әвәтилгән хаталарни тепип түзитишни;
- наялта учришидиган мәлumatларни орунлуқ қоллинишни үгинимиз.

15

**Б – Д, П – Т
НӘРИПЛИРИНИҚ ЙЕЗИЛИШИ**

1. Төвөндикі рәсимгә қарап, мәтинни оқуп чиқыңдар.

Мениң аиләм

Мениң аиләмдә бовам, момам, апам, дадам, акам вә сиңлим бар. Мән иккінчи синипта оқуымен. Ата-анам мениң оқушумға бәк рази. Бовам билән момам һәрқачан меһрибан вә сипайә болғин дәйду. Мән чоң-кичикләрни һөрмәтләймән. Бовам билән момам мени мәктәпкә өз дуалирини берип узитиду. Мән өз аиләм билән пәхирлинимән.

- Құнициз утуқлуқ болсун, – деди момам.
- Яхши оқуң, – деди бовам.

Бүгүнки күн мошундақ өтти.

- Мәтинниң мәзмунини сөзләп бериңдар.
- Өз аиләңлар һәккідә ейтеп бериңдар.

2. Бош чақмақларни толуқтуруп оқуңлар.

б	у	ғ		а	й
б	у	л		у	л
м	и	к	р	о	

д	у			а	р
д	а			а	м
п	а	р	а		

п	а	р		а
а		т	а	п
қ	у	л	у	

	о	р	ғ	а	й
д	ə	п		ə	р
м	и	л	л	ə	

- Сөзләрни чирайлиқ йезип, **б**, **д**, **п**, **т** һәриплириниң астиға сизиңлар.

- Б**, **д**, **п**, **т** һәриплириниң йезилиши һәкүидә немә билдиңлар?

- Микроб, парад сөзлири һәкүидә немә дейишкә болиду?*

3. Рәсимгә дикқәт билән қараңлар.

- Балиларниң исмини **б**, **д**, **т**, **п** һәриплири билән башлап, қисқа hekайә түзүңлар.
- Некайигә мавзу қоюңлар.
- Балиларниң инақлиғи һәкүидә немә дейишкә болиду? Өзәңларни қандақ бала дәп несаплайсиләр?

4. Метограммиларни оқуңлар.

Әгәр йезилсам «Б» билән,
Мевә өскән жайдурмән.
«Б» өзгәрсә «Д» билән,
Кийимдә қалған издурмән.

(*Baғ-ғағ*)

«Д» йезилса сөз бешида,
Башқа керәк кийиммән.
«Д» өзгәрсә «Б» билән
Яғлиққа түгүлгән кийимдурмән.

(*Дон-дан*)

«Қ»дин башлисаң – қаш,
«Т»дин башлисаң немә?

(*Қат – таш*)

- Бу сөзләрниң қандақ пәрқи бар?

5. Ребусниң жававини тепиңлар.

ТӘМ 1

- Мошу сөзни пайдилинип, жүмлә түзүп йезиңлар.
- **Б** һәрипиниң йезилиши һәккидә ейтиңлар.

Б, д, п, т һәриплири сөзләрниң бешида,
оттурисида вә ахирида келиду.

Әскәртиш: **б, д** һәриплири пәкәт рус тили-
дин киргән сөзләрниң ахирида йезилиду.

16

6. Төвәндики сөзлөрни оқуңдар.

Бұғдай, деризә, дутар, бала, дәрәқ, ярдәм, дәрис, дохтур, бәжән, допа.

- Б, д һәриплириниң қайси орунларда көлгөнлигигә сәп селиңлар.
- Б, д һәриплириниң астиға сизип, көчирип йезиңлар.

7. Төвәндики рәсимләргө диққәт қилиңлар.

- Берилгән рәсимләрниң намини пайдилинип, жүмлиләрни түзүп йезиңлар.

8. Төвәндики мақалларни оқуңдар.

1. Билим – түгимәйдіған ғәзінө.
2. Билим – кесөл кишини сақайтиду.
3. Билим кимдә болса, бүйүклүк тапиду.
4. Яшай аброй билән десәң,
Ялғанни чиқарма тилиндин.

- Мақаллар немә һәккідә?
- Ахирқи мақални чирайлиқ көчирип йезип, б, д һәриплириниң астиға сизиңлар.

9. Оқуңлар.

Ямғұр

Мончақ-мончақ тамчилар,
Яғивәргин тамчилап.
Дала-түзниң үстини
Өткінө бир қамчилап.

Үстүмиздин қуюп өт,
Гүл-гияни жуюп өт.
Йопурмақлар бәргигө
Үнчө-маржан қуюп өт.

Сениң билән ана йәр
Бир яширип қалсундә.
Топа, чаңдин чимәнләр
Тазилинип алсундә!

Жәмшият Розахунов

- Шеирниң бириңчи куплетини ядқа йезиңлар.
- П, т һәриплириниң астиға сизиңлар.

10. Ребусниң жағавини тепиңлар.

- Ребусниң жағавини пайдилинип, жүмлә түзүп йезиңлар.
- Б, д, т, п һәриплириниң астиға сизиңлар.
- Б, д, т, п һәриплиридин бағыннидиған бирнәччә сөз ойлап тепиңлар.

Б – В, Г – Д НӘРИПЛИРИНИҚ ЙЕЗИЛИШИ

11. Төвәндики сөзләрни оқуңдар.

дуб

архив

округ

завод

- Нәрбір сөзгө жарапсиз тавуштін башланған қошумчә улап, жүмлиләрни түзүп йезиңдер.
- Б, в, г, д нәриплириниң астиға сизиңдер.

12. Оқуңдар.

1. Балилар, микро...тин пәхәс болуңдар! 2. Да-дам әтигөндә заво...қа бариду. 3. Жұтүп кәткөн һөжжәтләрниң көчәрмисини архи...тин таптим.

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ нәрипләрни қоуп, жүмлиләрни көчирип йезиңдер.

13. Кроссвордта йошурунған сөзләрни тапиңдар.

- Униң билән тахтиға языду.
- Мал йәйдиган чөп.
- Йеци туғулған бала.
- Бағни пәрвиш қылғучи киши.
- Белиқ тутидиган киши.

			1		
		2			
	3				
4					
5					

- Сөзләрдин жүмлиләрни түзүп йезиңдер.
- Сөзләрдиң б нәрипиниң астиға сизиңдер.

14. Оқуңлар.

Дост

Адәмниң аилисидин башқа достлиrimу бар. Йәқиқий дост hәрқачан йенинда болиду. У хошаллиғиң билән қайғуңни бөлүшиду. «Йүз тәңгәң болғичә, йүз доступң болсун» дәп бекар ейтилмиған.

- Мәтиндін немә билдиңлар?
- *Дост* сөзигे -қа, -та, -тин қошумчилирини улап йезиңлар.

15. Оқуңлар.

Ким чапсан?

Биз тәнәпуста hәрипләргә чапсан сөз ойлап тепиши оюнини ойнидуқ. Икки топқа бөлүндүк. Биринчи топта қыздар, иккінчи топта оғуллар болди. **Б**, **д** hәриплирини таллавалдуқ. Гүлназ биринчи топниң, Арман иккінчи топниң тапқан сөзлирини санап турди. Биринчи топтиklәр *бала, бугдай, белиқ, дутар, даp, доп* сөзлирини тапти. Иккінчи топтиklәр *барабан, болқа, бегиз, дан, деризә, дуқан* сөзлирини тапти.

- Мәтиндін немә билдиңлар?

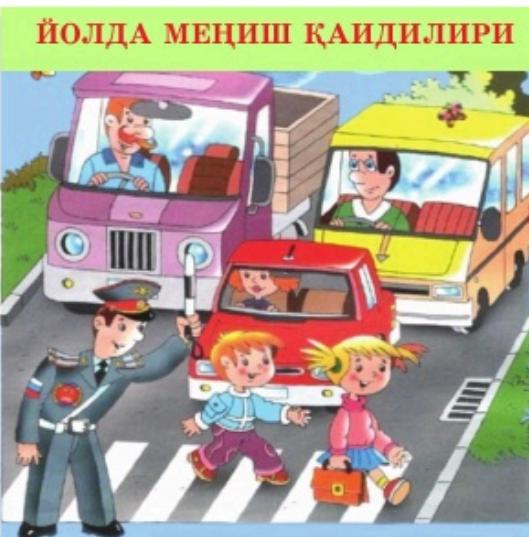

Б, в, г, д жараплиқ тавушлири билән аяқлашқан рус тилидин киргән сөзләргө жарапсиз тавуштын башланған қошумчә улиниду.

Мәсилән: *завод – заводта; архив – архивта*

18

16. Рәсимгә диққат қилиңдар.

- Рәсимгә бағылғы мәтингө түзүңлар.
- Мәтингө мавзу қоюңлар.
- Йол қаидилири һәккідә ейтеп беріңлар.

17. Оқуңлар.

Баһар көлди

Маңа баһар яқиду,
Чүнки гүлләр тақиду...
Йәр өкчийду хүш күлүп,
Һәммә баққа бақиду.

Әркін Ислам

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Тәркивидә б тавуши бар сөзләрниң мәнасини чұшандыруңлар.

18. Дудуклимай, тез оқуңлар.

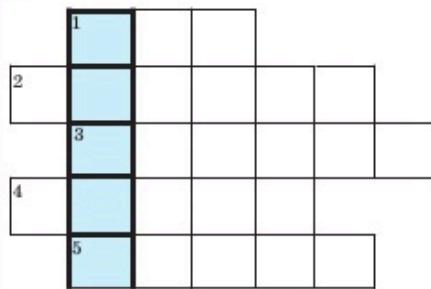
Бәхтишат бағ бақти. Бағ барақсан болди. Бәхтишатниң бовиси Бәдирдин бовай балисидин бәһирләнди. Бүгүн Бәхтишат биринчи болуп бовиси Бәдирдингә бөлжүргөн бәрди. Бовиси Бәхтишатни билимлик болушқа башлайды.

- Сөзләрдики б һәрипиниң астиға сизип, чирайлиқ көчирип йезиңлар.

19. Кроссвордни йешиңлар.

Тәмбір

Равап

Дап

Хуштар

Сатар

- Сөзләрни дурус орунлаштуруп, йеңи өсвап түрини еникланцлар.

- Йошурунған сөзни пайдилинип, жұмлә түзүп йешиңлар.

20. Б, в, г, д һәриплиридин башлинидиган киши атлирини йезиңлар.

Үлгө: *Бұвинур, Веләм, Гүлнарәм, Долқун, ...*.

- Б, в, г, д һәриплириниң астиға сизиңлар.

Йошурунған мақални оқуңлар.

ЛИМ КИ БИ ТАП БУ ФИ ЛИ

19

П – В ТАВУШЛИРИНИЦ НОВӘТЛИШИШИ

21. Схемиға қараңлар.

- П–в тавушлириниң новәтлишиши һәккүдә немә билдиңлар?
- Мошу сөzləргə мисал көltүрүңлар.

22. Оқуңлар.

Бизниң мәкти...имиз үч қәвәтлик. Садир кита...и-
ни сумкиға салди. Һасан ағинисиниң неса...ини
чиқиришқа ярдәмләшти.

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ һәрипни қоуп, кө-
чирип йезиңлар.
- Дурус екәнлигигә көз йәткүзүп, дәлилләңлар.

23. Чүшүп қалған һәрипни төпип, сөзләрни оқуңдар.

ж	а	в	а	
h	е	с	а	
к	а	в	а	
р	а	в	а	
т	ə	л	ə	
с	ə	в	ə	

- Уларға -им,-иң, -и қошумчилирини улап, тавушларниң новәтлишишигә сәп селип йезиңдар.
- Үлгө: жавап – жававим, жававиң, жавави.

24. Оқуңдар.

Йұсуп атиниң ейтқанлири

Китапни толук чүшинишиң үчүн, қайта-қайта қолға елишқа адәтлиниш керәк. Мән оқуп чиқкан қызық китавицизни қисқа муддәттин кейин, иккінчи қетим оқуп чиқишицизни мәслихәт берәр едим. Тәжәрибидә шу нәрсә синалғанки, китапни қайта оқуватқанда, китапхан биринчи қетим оқуғандын көпирәк нәрсиләрни биливалиду.

Китапни оқушни сәнъет дедүк. Силәр шу сәнъет сирлирини биливелиңдар. Китапни алдиrimай, зәң вә диққәт билән оқусаңдар, китап оқуш сәнъитини егилөвелишиңдарға ишәнчим камил.

Сөзүмни улук рус язғучиси М.Шолоховниң: «Китапни чин көңүлдин сөйүң! Шунда у сизниң өң яхши достициз, садық йолдишициз болиду», дегән дана сөзлири билән йәкүнләймән.

Иврайижан Әхмәт-Сабир

- Мәтингдин чүшәнгиниңларни ейтип беріңлар.
- *Китап* сөзидики қошумчиларниң өзгиришигә сәп селиңлар.

25. Рәсимгә диққәт билән қараңлар.

- «*Китап*» мавзусига мәтинг түзүп йезиңлар.
- П-в тавушлириниң новәтлишиши һәккүдә ейтип беріңлар.

Билим бир бағ

Барлығынму,
Байлиғынму билимиң.
Байлиғиңни бирлиричу булалмас.
Билимсиз бай болған билән,
Билимликтәк болалмас.

Абдуренім Мұтәллин

20

Қ – F ТАВУШЛИРИНИҢ НОВӘТЛИШИШИ

26. Схемига қараңлар.

- Қ–F тавушириниң новәтлишиши һәккідә немә билдиңлар?
- Берилгөн мисаллардин сирт үч мисал көлтүрүңлар.
Үлгө: қетиқ – қетиги, ...

27. Оқуңлар.

Қазақстанниң байри...и – һава рәң. Бойнақ-ниң қүйру...и қысқа. Гүлминәмниң қоляғли...и чирайлиқ екөн. Кичик укамниң қили...и наһайити татлиқ. Апам гүлләрниң уру...ини жиғишиңа башлиди.

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ һәрипләрни қоюп, көчирип йезиңлар.

28. Төвәндики сөзләрни оқуңлар.

Уруғи, байриғи, қизиғи, қосиғи, қулиғи, қилиғи,
ериғи, қетиғи, яйлиғи, қозуғи, аччиғи.

- Сөзләрни әслигө кәлтүрүп йезиңлар.

Мәсилән: *Уруғи – уруқ. Байриғи – байрақ. ...*

29. Оқуңлар.

Көз мончақ

Қизим мениң – Дилраба
Ойнайду һәр күн қочақ.
Қочиғиниң көзлирин
Дәймән худди аш почак.

Чечидики лентиси
Йешил, сериқ, қызыл, ақ.
Әңлидики көйниги
Хан әтләстин ялтирақ.

Назим Искәндәров

- Шеирниң бириңчи куплетини ядқа йезишқа тәйяр-
линиңлар.
- Қ тавушиниң ғ тавушига новәтлишишигә сәп селиңлар.

30. Метограммини оқуңлар.

«Қ» һәрипидин башлисан,
Гұрс-гұрс қип тавуш берәр.
«Д» ни «Л» ға өзгәртсөң,
Ақ қәғәзгә хәт терәр.

(жеңең-жәρеқ)

- Сөзләрниң мәнасини чүшәндүрүңлар.

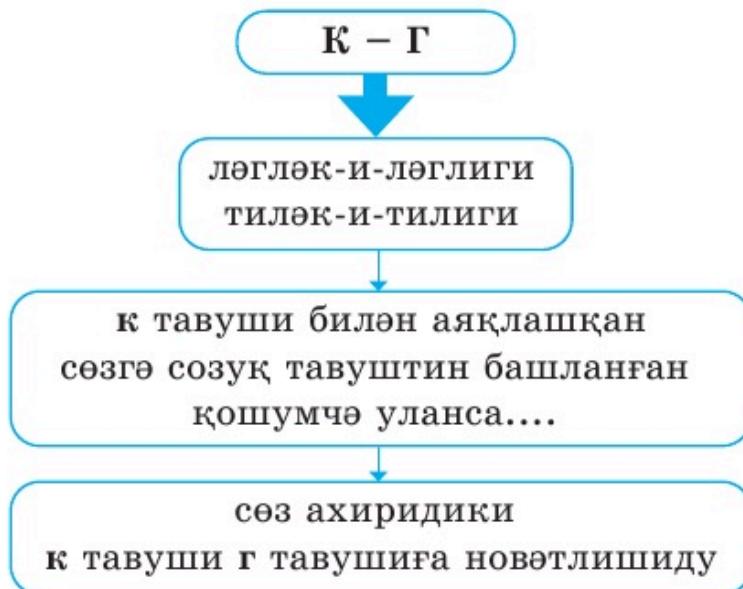

21

K – Г ТАВУШЛИРИНИЦ НОВӘТЛИШИШИ

31. Схемига қараңлар.

- К–г тавушлириниң новетлишиши һәккідә немә билдиңлар?
- Берилгән мисаллардин сирт үч мисал көлтүрүңлар.
Үлгө: ләгләк – ләглиги, ...

32. Оқуңлар.

Әтигәндә Қадир өзи ясифан ләгли...ини учартип ойниди. Рисаләт йеци көйни...игә дәзмал салди. Әркин мөшү...ини әркиләтти.

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ һәрипни қоюп, көчирип йезиңлар.
- Дурус екәнлигигә көз йәткүзүп, дәлилләңлар.

33. Оқуцлар.

Поңзәк

Іәй, поңзигим, поңзигим,
Дайим сөкрәп егиз уч.
Йериліп, тешілмәстин,
Бизгә охшаш бәхит қуч.

Селимхұн Зәйналов

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- К тавушиниң г тавушиға новәтлишишигә сәп селиңлар.

34. Төвәндики рәсимләргә диққәт қилиңлар.

- Рәсимләргә бағылқ җүмлиләрни түзүп йезиңлар.

35. Оқуцлар.

Ата

Ата дегән – аилиниң баш тутқуси, аилиниң беши, аилә түврүги. Ата – аилиниң қорғини. Атиниң бала тәрбийисидиқи роли наһайити зор.

«Атилар сөзи – әқілниң көзи» дегән дана хәл-қимиз. Іәқиқәтәнму, атиниң қилған сөзи әқілниң көзи болуп несаплиниду.

- Мәтінниң мәзмунини сөзләп беріңлар.
- Бириңчи җүмлини көчирип йезиңлар.
- Тұврұғи сөзиниң өзгиришигә сәп селиңлар.

22

Л, Р НӘРИПЛИРИНИҚ ЙЕЗИЛИШИ

36. Баш чақмақларни толуқтуруп оқуңдар.

	е	г	ө	н
б	и		и	м
о	м	а	л	

	а	в	а	п
а		м	а	н
с	а	т	а	

- Сөзләрни чирайлиқ йезип, л, р нәриплириниң астиға сизиңдар.
- Л, р нәриплириниң йезилиши һәккүдә немә билдиңдар?

37. Тепишмақни оқуп, жававини телиңдар.

Йәр астида узун йол,
Кени тапқын, достум, бол.

				P	
--	--	--	--	---	--

- Тапқан сөзни пайдилинип, жұмлә түзүп йезиңдар.
- Р тавушиниң йезилиши һәккүдә ейтеп бериңдар.

38. Онлуқларни өсүш тәртиви бойичә орунлаштуруп, йошурунған сөзни телиңдар.

10	30	40	20	60	50
л	ң	м	ө	н	ә

- Бу таам түрини тәйярлаш усулини ейтеп бериңдар.
- Йошурунған сөзни пайдилинип, жұмлә түзүп йезиңдар.

39. Түрмуш қуралиниң бир түрини ениқлаңдар.

	a	x	sh	i	g	i	
--	---	---	----	---	---	---	--

- Л, р hәриплириниң йезилишиға сәп селиңлар.
- Бу түрмуш қурали тоғрилық ейтеп беріңлар.
- Мошу сөзни пайдилинип, жұмлә түзүп йезиңлар.

40. Оқуңлар.

Икки дост

Асим билән Қасим – ян хошна. Бир кочида яшап, бир қудуқниң сүйини ичип өскөн еди. Иккиси мектәпкә биллә барди. Һазир иккінчи сиңипта оқуватиду. Асим билән Қасим бир аилиниң балилиридәк инак. Дәрислирини биллә тәйярлаш – уларниң күндіки адити. Әй ичиғи оқытләрниму тинмай қилиду. Улар – айрилмас достлар.

- Мәтингиниң мәзмунини өз сөзүңлар билән сөзләп беріңлар.
- Л, р hәриплириниң астиға сизиңлар.
- Л, р hәриплиридин башлинидиган бирнәччә сөз ойлап йезиңлар.

Л, р hәриплири сөзләрниң бешида, оттурысида вә ахирида йезилиду.

Дудуқлимай, тез оқи

Мән төрт торт алдим.
Сән он төрт торт алдин.

23

М, Н ҺӘРИПЛИРИНИҢ ЙЕЗИЛИШИ

41. Баш чақмақларни толуктуруп оқуңлар.

м	а		т	а
а	с		а	н
м	о		а	м

	о	ғ	ү	ч
т	о		ү	р
б	а	н	а	

- Сөзләрни чирайлиқ йезип, м, н һәриплириниң астиға сизиндер.

42. Оқуңлар.

Күздә я...ғур ...урғун яғиду. Турсу... тә...- бир чалди. Муәлли... қәлә... алди. Анаргүл ...о...- чақ...и бойниға асти. Мә... то...ур на... сетип алди... . Ашханида қай...ақлиқ өткө... чай ичтим.

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ һәрипләрни қоюп йезиндер.
- М, н һәриплириниң йезилиши һәккүдә ейтиңлар.

43. Төвәндикчи чақмақларға диққет қилиңлар.

м	а	н	т	а	м	а	қ	а	л
с	а	н	а	ш	а	м	а	л	е
а	қ	ә	л	ә	м	д	а	н	а
с	и	ң	л	и	м	о	н	а	д
д	у	қ	а	н	о	ғ	ү	ч	и
п	и	л	и	м	а	р	ә	т	ә
н	ө	ш	п	ұ	т	а	л	м	а

- Чақмақларда йошурунған сөзләрни төпидер.
- Пәкәт м, н тавушлири бар сөзләрни төпип йезиндер.

44. Оқуцлар.

Мениң момам

Мениң момамниң исми – Айшәмхан. Момам бар менир-муһәббитини бизгө төкүп, дайим қизиқ чөчәкләрни ейтип бериду.

Бир күни момам: «Балам, жүр, су елип келәйли», деди. Момам иккимиз чөләкләрни көтирип, суға чиқтуқ. Қайтар йолда момам туюқсиз жиқилип чүшти. Бирнәччә күн йетип қалди. Шу чағда мән момамниң қәдрини чүшәндім. Анам болса момамға қарап, дорисини берип, қолидин кәлгиничә ярдәм көрсәтти. Момамниң сақийиши биләнла, өйниц ичи йоруп, шатлиққа бөләнди.

- Мәтинг немә һәккідә?
- Өз мома-бовилирицлар һәккідә сөзләп берицлар.
- М һәрипиниң йезилишиға сәп селиңлар.

45. Оқуцлар.

Яхши нийәт – йерим мал.

Әмгәкниң нени татлиқ,

Һорунниң – жәни.

Мәслинәтлик иш бузулмас.

Меңнәт қылмигичә, раһәт көрмәйсән.

- Һәрбир мақалниң мәнасини чүшәндүрүңлар.
- М, и һәриплиридин башланған сөзләрни йезиңлар.

М, и һәриплири сөзниң бешида, оттурисида вә ахирида йезилиду.

24

НӘРИПИНИҢ ^Н ЙЕЗИЛИШИ

46. Чакмақлардикі сөзлөрни оқуңдар.

л	ө	ң	г	ә
б	а	р	а	ң
т	ә	ң	г	ә
л	а	ң	қ	а
т	ә	ң	н	ә
т	ө	ң	г	ә

- Сөзлөрни чирайлық көчирип йезип, қениң қара нәрип билəн йезилған нәриплəрниң астиға сизиңдар.
- Н нәрипиниң йезилиш алғанындылығы қандак?
- Н нәрипиге сөзлөрни ойланап тепип, йезишни давамлаштуруңдар.

47. Төвəндикі рəсимлəргə диққəт қилиңдар.

- Н нәрипи сөзлəрниң қайси қисмida қеливатқинини ейтиңдар.
- Н нәрипиниң йезилиши нəкқидə немə ейталаисилəр?
- Сəрəңгиниң хəтəрлик екəнлиги нəкқидə сөзлəп бериңдар.
- Рəсимлəрни пайдилинип жұмлa түзүп, Н нәрипиниң астиға сизиңдар.

48. Берилгөн сөзлөрни қандақ тавуш билөн аяқлаштуристиләр?

н

Ту..., мә..., пу..., сә..., ка..., та..., яма..., қара..., ойла..., ма.... .

ң

- Сөзлөрни аяқлаштуруп йезиндер.
- Н, ң һәриплериң астиға сизиндер.

49. Дудуклимай, тез оқуңдар.

«Дадам ишләйду таңда, момам ятиду қаңда».

- Таң, қаң сөзлириниң мәнасини чүшөндүрүңдар.

50. Һәзилни оқуңдар.

– Фалип, сөн немишкә үзүңни жуймайсөн? Қара, үзүңдин қандақ тамақ йегенлигиңни биливалғили болиду, – дәпту муәллим.

– Үндақ болса дәп бекиңә, муәллим, мән әтигөндә қандақ тамақ йедим? – дәпту Фалип.

– Кавап.

– Тапалмидиңиз, кавапни ахшам йегөндим.

- Бу һәзил силәргө яқтиму?

• Һәзилдикі қениң қара рәң билөн бөлгүлөнгөн ң һәрипиниң йезилиши тогрилиқ ейтеп бериндер.

Айрим сөзлөрдә ң һәрипи ң яки м болум аңлиниду. Лекин язғанда ң һәрипи йезилиду. Мәсилән: он бир – ом бир, нанга – наңга. Әскәртиш: ң һәрипи сөзлөрниң оттурисида вә ахирида йезилиду. Мәсилән: туң, ләңмән, мәңпәр, яңақ, яңиу, бараң.

25

Г, К
НӘРИПЛИРИНИҚ ЙЕЗИЛИШИ

51. Чақмақлардикі сөзлөрни оқуңдар.

г	Ү	Ж	Ә	К
Ә	г	л	Ә	к
б	ү	г	Ү	н

к	и	т	а	п
с	ә	г	Ә	к
ч	Ү	ш	Ә	к

- Нәрбир қатардин бир-бидердин сөз таллап, жұмлә түзүп йезиңдар.
- Г, к нәриплириниң йезилиши һәққидә немә билдиңдар?

52. Бир тавушини өзгәртип, сөз ойлаңдар.

Гұл – ...ұл, газ – ...аз, ака – а...а, кәл – кә..., кола – ко...а, кан – ка..., көк – ...өк, гәп – ...әп.

- Сөзлөрни йезиңдар.
- Пәриқләнгән нәрипләрниң астиға сизиңдар.
- Сөзлөрниң мәнаси қандақ өзгәрди?

53. Оқуңдар.

Көркем бизниң Көктөбә дәп,
Учар кәптәр, кепинәк.
Бу жаһанда улар яйрап,
Күн нурини чөгүләп.

Miras Asan

- Шеирни чирайлық көчирип йезиңдар.
- К нәрипиниң астиға сизиңдар.

54. Төвөндикі рәсимләргө қараңлар.

- Ынтымдайтынан көрсөткіштегін сабактаңыз.
- Г, к һәриплириниң астиға сизиндер.

55. Окуңлар.

Қәләмуч

Қәләмсапниң учыда
Кичиккинө учи бар.
Униң билән йезилған
Сөздә аләм күчи бар.

Қәләмучтын пүтиләр
Достқа салам хетимиз.
Йол чүшмигән йәрләргә
Униң билән йетимиз.

Жәмшият Розахунов

- Шеирниң бириңчи куплетини ядқа йезишқа тәйяр-линиңдар.
- К һәрипиниң йезилиши тоғрилиқ ейтеп беріңдар.

**Г, к һәриплири толарақ инчикә bogumluk
сөзләрдә йезилиду.**
Мәсилән: әгләк, гиләм, кәптәр.

26

F, Қ ҺӘРИПЛИРИНИҢ ЙЕЗИЛИШИ

56. Чақмақлардикі сөзлөрні оқуңдар.

F	o	r	a	z
б	а	ғ	а	қ
т	о	ғ	а	ч

қ	o	f	у	н
т	а	ғ	а	қ
қ	у	д	у	қ

- Һәрбир қатардин бир-бидердин сөз таллап, жүмлә түзүп йезиңдер.
- F, қ һәриплириниң йезилиши һөккідә неме билдиндер?

57. Тепишмақларниң жағавини тепиңдер.

Укам мениң һәр күни,
Зоқлиниду, ойнайду.
Қучигифа уни елип,
Әлләй дәп ухлитиду.

(…渴)

Жириң-жириң соқилемән,
Мәктәптин тепилимән.

(…渴)

- Конғурақ сөзини пайдилинип, жүмлә түзүңдер.

58. Оқуңдар.

Иссик уга

Торустики лимфа бу жили қалиғач йеци уга сапту. Апамниң: «Қалиғачниң уга салғини яхши, угисини бузуп жүрмәңдар, ишикни очуқ қоюңдар,

балилирини өлтүрмәй чоң қиливалсун», дегөн сөзлири һели қулиғимда. Мән вичирлап сайришип, анисиниң еғизидин тамақ еливатқан қалиғач балилириға зоклининп қараймән.

Патигұл Мәхсәтова

- Мәтін немә һәккідә?
- Силәр қушларға ғемхорлуқ қиласылар?
- Мәтінни көчирип йезип, **f**, қ һәриплириниң йезилишиға сәп селиңлар.

59. Оқуцлар.

Бе...имизда ка...кук чирайли... сайриди. Тош...ан жирт...уч найванлардин қор...иду. Әти...әндә ...раз қич...ириду. Момам бұ...ұн көмү...она... пиширип бәрди.

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ һәрипләрни қоюп йезиңлар.
- Чүшүп қалған һәрипләрниң астиға сизиңлар.

60. Дудуқлимай, тез оқуцлар.

Бағдикі горини,
Ферип жигармиш.
Фунчәмгә горини
Ферип бәргәнмиш.

- Шеирни көчирип йезиңлар.
- F һәрипиниң астиға сизиңлар.

F, қ һәриплири сөзләрниң барлық bogум- лирида йезилиду.

27

ХУЛАСӘ ДӘРИС БИЗ НЕМИНИ ҮГӨНДҮК?

1. «Тәтүр оқи» оюни.

Отылап, ламзәд, розивелет, ретюньпмок, оидар, нофелет, навид, әзиред, йадғуб, қудук, заг.

- Сөзлөрни өслигө көлтүрүп, чирайлиқ йезиңлар.
- П, д, т, б, қ, г һәриплириниң астиға сизиңлар.

2. Төвөндик мақални оқуңлар.

Әдәплик бала – өлгө үлгө,
Әдәпсиз бала – өлгө күлкө.

- Мақалниң мәнасини чүшөндүрүңлар.
- Чирайлиқ көчирип йезиңлар.
- Жараңлық үзүк тавушларниң астиға бир, жараңсиз үзүк тавушларниң астиға икки сизик сизиңлар.

3. Рәсимлөргө қарап чиқиңлар.

- Мевиләрниң намини атаңлар.
- Йәрбір рәсимгө бағылқ җұмлә түзүп йезиңлар.
- Л, м һәриплириниң астиға сизип, уларниң йезилиши һәққидә ейтеп бериңлар.

4. Оқунлар.

Адаләт уругини чачсаң, саадәт мевисини жигисән.
Яхши сөз – жан озуғи, яман сөз – жан қозуғи.
Билиги соң бирни йеңәр, билими соң – миңни.

- Мақалларниң мәнасини чүшәндүрүңлар.
- Қайси тавушларниң новәтлишип кәлгинини ейтип беріңлар.

5. Шеирни ипадилик оқуңлар.

Саат

Саатиңни махтайсән,
Маңиду дәп бу тогра.
Ишәндим, дост, ача мән,
Яхши saat – у тогра.

Бирақ диққет қылғайсән,
Маңған йолуң төгриму?
Шу сааттәк болғайсән,
Нәсиһитим саңа шу.

Чүнки сәнму тохтима,
Әмгигиндә болсун той.
Норун болма!
Ухлима,
Бәхит – күрәш, билип қой.

Илия Бәхтия

- Шеир немә hәққидә? Шаир нәсиһәтлири кимгә тәәллүүк дәп ойлайсиләр? Өз пикриңларни ейтиңлар.
- F, қ hәриплириниң йезилишига сәп селиңлар.

6. Оқуцлар.

Маймун чиқип дәрәкқө,
Шахтин-шаққа сөкрәйду.
Қизиқ көрситип хәққө,
Олтирип банан йәйду.

Патигүл Мәхсәтова

- Шеирни ядқа йезиңдар.
- *Дәрәк* сөзигө -и, -им, -ин қошумчилирини улап йезиңлар.

7. Дудуқлимай, тез оқуцлар.

Аңлидиңму, һәй, тайчақ
Көлди баһар – май, тайчақ.

- Чирайлиқ көчирип йезип, **б** тавушиниң астиға сизиңлар.

8. «Ким немә қилди?» тапшуруғыға дикқәт қилиңлар.

Равапни...	Рамзат алди.
Кавапни...	Қасим бәрди.
Жұавапни...	Нуралым чалди.
Совапни...	Садик йеди.

- Жұмлайләрни тоғра түзүп ейтиңлар.
- *П* билән аяқлашқан сөzlәргө -и, -им, -ин қошумчилирини улап йезиңлар.
- Үлгө: *равап* – *равави, рававим, рававин*.

9. Төвөндикі мәтінни диққет билəн оқуп чиқыңдар.

Дехан

Нан ашлиқтін елиниду. Дехан ашлиқ өстүриду. У жил бойи тиним тапмайду. Тәргән һосулинин өз вақтида пәрвиш қилиду. Құз кәлгәндә, қилған өмгигиниң һосулинин жиғиду. Деханниң өмгиги наһайити бебана.

- Деханниң өмгиги һәкқидә сөзләп беріңдер.
- Мәтінни bogumға бөлүп йезиңдер.

10. Ресимгө зәң қоуп қарап чиқыңдар.

- «Мениң туғулған күнүм» мавзусиға мәтин түзүңдер. Мәтінни сөзләп берішкә тәйярлиниңдер.

11. Тепишмақни оқуп, жағавини тепиңдер.

Қазанға салғанда, ғулачлап селип,
Йегөндә – йәр уни чокида илип.

(...I^r)

II бөләккә бегишланған тест тапшуруқлири

1. Созуқ тавушлар қатарини бәлгүләнлар.
  - а) А, о, и, ш, м, п.
  - ә) А, о, и, у, ә, и.
  - б) О, ә, я, ю, д, х, ч.
2. Оқыгуучи сөзидә нәччә bogum бар?
  - а) 4
  - ә) 3
  - б) 5
3. Натогра йезилған сөzlər қатарини тапицлар.
  - а) Һесап, тәртип, китап.
  - ә) Микроп, архиф, завот.
  - б) Мәхсәт, утуқ, аптап.
4. Іәриплири новәтләшкән сөzlər қатарини тапицлар.
  - а) Мәктивим, рававим, китавим.
  - ә) Жавап, оқуди, тәләп.
  - б) Кәтти, алтун, оқыгучи.
5. Әслигә кәлтүрүлгән сөzlər қатарини тапицлар.
  - а) Дәзмал, ләгләк, қуяш.
  - ә) Уруғи – урук, байриғи – байрақ, ериғи – ерик.
  - б) Дост, дукан, иним.
6. Б, в, г, д һәриплириниң қандақ тавуш екәнлигини ениқлаңлар.
  - а) Қош тавуш.
  - ә) Үзүк тавуш.
  - б) Созуқ тавуш.

МЕНИҚ МӘКТИВИМ

Әскә алимиз, билимиз, үгинимиз:

- Мәтингниң немә екәнлигини;
- мәтинг немидин тұзудың болиғанлигини;
- мәтинге қандақ мавзу қоюшқа болиғанлигини әскә алимиз.
- Мәтингниң асасий ой-пикрини;
- мәтинг бөлөклирини;
- мәтинг түрлирини ажритишни **билимиз**.
- Берилгөн мавзуға бағылқ мәтинг түзүп, асасий ой-пикирни ениқлашни;
- мәтингниң киришмисини, асасий қисмини вә хуласисини тепиши;
- мәтинг түрлирини ениқлап, әмәлиятта қоллинишни **үгинимиз**.

28

МӘТИН

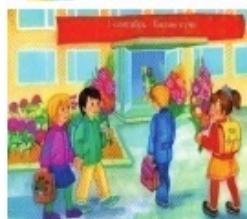

1. Схемини оқуңлар.

- Мәтин һәккідә немә билдицлар?

2. Төвөндикі рәсимвелергә дикқәт билән қарап чиқыңдар.

- Рәсимвелерни пайдилинип, мәтин түзүңлар.
- Түзүлгән мәтингө мавзу қоюңлар.
- Мәтин екәнлигигә көз йөткүзүп, дәлилләңлар.

3. Оқуңлар.

1. Мәктеп, устаз, оқуғучи, синип, китапхана, мирасған.
2. Құз кәлди. Балилар ошуқ ойнаватиду.

3. Майимхан мәктәптин көлди. У йешинип, ки-
йимлирини кийим асқұчқа асти. Өйни топа-чаңдин
тазилиди. Чинә-қачиларни жүйди. Тамиғини
ичип, дәрис тәйярлашқа олтарди. Майимхан –
әдәплик қыз.

- Інформацияны селиштуруп, сөзлөр қатарини тепиңлар.
- Қайси қатарда мәзмун жәһәттін бағлашмиған
жұмылліләр берилгенді?
- Майимханға хас хисләтлөрни ейтеп беріңлар.
- Мәтингө мавзу қоюп, көчирип йезиңлар.

4. «Оқуш қураллирини» атаңлар.

- Артуқ нәрсиләрни тепиңлар.
- «Оқуш қураллири» мавзусига мәтингө түзүңлар.

5. Оқуңлар.

Соаллар

Жағаплар

1. ... ? Мән мәктәпкә бардим.
2. ... ? Мәктәпкә Қасим иккимиз бардуқ.

3. ... ? Биз китапханиға кирип, қизиқ китап оқудуқ.
4. ... ? Мәктәптин келип, иккимиз талада ойнидуқ.
5. ... ? Дәм елиш күни, аилимиз билән таққа баримиз.

- Жұмлиләргө соалларни қоюп, чирайлық көчирип йезиңдер.

6. Мәтингенни оқуңдар.

Мәктәптин кәлгән Қудрәт өйнин bosugisidin кирә-кирмәйла:

- Мома, мома, қосигим ечиp кәтти, наn бәргинә,
- дәп әркіләп, момисиниң бойниға есилди. Момиси нәврисини әркілитип, бешини сийпап:
- Балам, әтигән сумкаңға алма, нәшпүт, татлиқтарни селип бәргән едимғу, шуларни йемидиңму? – деди.
- Йедим, мома, ағинилирим билән йәвәттим. Мома, май билән жуғирип яққан тогициңға нечнемә йәтмәйдекөн, – деди Қудрәт.

Күрван Тохтәмов

- Мәтингә мавзу қоюңдар.
- Мәтиндеги чүшәнгиниңдарни сөзләп бериңдар.

Мәтиндеги немә һәкқидә сөз болса, шу нәрсә мәтингенниң мавзуси болуп несаплиниду.

29

7. Мәтинни дикқет билән оқуп чиқыңдар.

Һәммисидин яхши

Бир кичиккинә қиз адәмләр ари-
сида аписидин адишип қапту.

Ү аписини издәп, вақирап жиг-
лапту. Уни көргән адәмләр көңлини
юмшитип:

– Сиз жиглимаң. Биз сизни һазир
апицизга апиремиз. Сизниң апициз қандаң еди? –
дәп сорапту. Шу чағда қиз жигламсирап:

– Сиз билмәттиңизма? Мениң апам наһайити
яхши адәм, у һәммисидин яхши, – дәпту.

Лев Толстой

- Мәтинниң мавзуси билән мәнасини ениқлаңдар.
- Мәтинниң мавзуси мәтинниң мәнаси билән бағли-
нишлик екәнлегини дәлилләп бериңлар.
- Мәтиндін қизниң аписи һәққидә ейтқанлирини
тепип, көчирип йезиңлар.

8. Оқунлар.

- 1) Күз пәсли еди.
- 2) Чүш мәзгилидә ишик қоңғуригини бири басты.
- 3) Қасимжан ағрип, орунда ятатты.
- 4) Талада ямғур йегивататти.
- 5) Балилар чапанлирини йешип, өйгә кирди.
- 6) Улар – Қасимжанниң достлири.
- 7) У наһайити хошал болди.

- Жұмлиләрдин мәтин түзүңлар.
- Мәтингә мавзу қоюп, көчирип йезиңлар.

9. Дудуқлимай, тез оқуңлар.

Бу Бурған қурған қорғанму?

Турған қурған қорғанму?

- Чираильк көчирип йезиңлар.

10. Оқуңлар.

... челинди. Оқуғучилар ... кирип олтарди. ... башланди. Оқуғучилар орнидин туруп, ... олтарди. Оқуғучилар дәрискө ... қатнишип, йеци мавзу-ни чүшинивалди.

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, жұмлиләрни толуктуруп йезиңлар.
- Берилгән жұмлиләр жигиндисини мәтин дейишкә боламду?
- Керәклик сөзләр: *паал, саламлишип, дәрис, синипқа, қоңгурақ*.

Мәтинниң башлиниши оқурмәнни оқушқа тәйярлайды. Мәтинниң асасий қисмида муәллипниң немини ейтмақчи болғини көрситилидү.

Хуласә арқылы мәтинни аяқлаштуриды. Мәтинниң hәрбир қисми йеци қурдин (аб-зацтин) йезилидү.

30

11. Мәтинни оқуңлар.

Мениң мәктивим

Мениң мәктивим үч қөвәтлик. У – Абдулла Розибақиев нами билəн аталған 153-мектəп-гимназия. Мектəп Достлук мəһəллисиге җайлашқан. Мәктивим чирайлық, йорук həm йоған. Мектəп hойлиси кəң, гүл вə дəрəқлəр тикилгən. Униң оттурисида – фонтан, hойлида Абдулла Розибақиевқа вə Улук Вəтəн уруши ветеранлирига бегишланған ядикарлиқлар қоюлған.

Мектəп ичиdə ашхана, китапхана, мирасгah, мəдəнийəт зали бар. Шундақла мәктивимдə компьютер синипи, икки спорт зал, уссул бəлмиси, həmshire bəlмилири паалийəт елип бариду. Мектəп сиртида футбол вə теннис мəйданлири бар.

Мəн мәктивим билəн пəхирлинимəн.

Мехринисəм Ибрагимова

- Мәтинниң асасий пикри немə?
- Өз мәктивицлар тогрилиқ сөзлəп берицлар.
- Мәтинниң иккинчи йеңи қурини кəчирип йезицлар.

12. Шеирни оқуңлар.

Атилисəн Шохнияз

Шохлук қилмай, Шахнияз,
Дəптириңгə тогра яз.
Оқуш-билим канини
Кəлəм билəн чоңқур қаз.

Муәллимгә қулақ сал,
Китавиңни қолға ал.
Йетәй десөң арманға,
Шу китапқа дост боп қал.

Чоңни тиңша, Шахнияз,
Нурғун оқи, ойна аз.
Оқумисаң ахири,
Атилисән Шохнияз.

Патигүл Мәхсәтова

- Шеир немә һәккідө? Сөзләп бериңлар.
- Бу нәсиһәтләр пәкәт Шахниязға қаритилип ейтилғанму? Пикриңларни дәлилләңлар.

13. Берилгән қапиийиләргә шеир йезип көруңлар.

..... тиришип,
..... оқудум.
..... издинип,
..... билдим.

- Язған шеириңлар қайси мавзуға бегишланды?

14. Рәсимләргә диққәт қилиңлар.

- Рәсимләргә бағлиқ мақалларни түзүңлар.
- Мақалларниң мәзмунини чүшәндүрүңлар.

15. Мәтингнни оқуңлар.

Кесилгән сөгәт

Иврайимларниң ишиги алдида бир түп йоған сөгәт болидиған. Униң йенидики ериқта тохти-май су аққини ұчұнмекин, бу сөгәт яз күнлири бөләкчила шахарап, төрт тәрәпкә кәң сайә таш-лап туратти. Язниң иссиқ күнлири кочимизди-ки қери-чүриләр униң сайисида олтирип, қизиқ-қизиқ сөһбәтләрни қиласатты. Ушшақ балилар униң йоған шахлириға гүләңгүч селип, асманға учатти. Сөгәтниң учыда құшлар «қошақ» тоқуса, униң көләңгисидә момайлар жиңнә иши қиласатты. Гәпләргә қариганда, бу сөгәтни Иврайимниң дади-си тикиптекән, униң йенииге аписи кәң-таша супа селип, сугаптидәк.

Небибулла Юнусов

- Иврайимларниң ишигидә немә өсүп туратти?
- Сөгәт сайисида кимләр немә қиласатты?
- Бу сөгәтни ким тикипту?

16. Мақалларни оқуңлар.

Мақаллар

Бирни кәссәң, онни тик.

Дәрәқ йилтизи билән чиң,
Адәм – бирлиги билән.

- Дәрәқләр һәккідә қандак мақалларни билисиләр?
- Ахирқи мақалниң мәнасини чүшәндүрүп бериңлар.

31

МӘТИН ТҮРЛИРИ

17. Схемига қараңлар.

1. Іасан билән Гүлбадәм қачиға гүл көчәрди. Гүлниң тописини юмшатты. Иккиси новәтлишип, вақтида су қуюп турди.

2. Қачидики гүл наһайити чирайлық. Гүлниң чирайи адәмниң кәйпиятini көтириду. Униң пурақлири бизгө бек яқиду.

3. Іасанның аписи өскәртти. Сәвәви у гүлни жулуп, Гүлбадәмгә бәрмәкчи болди.

- Мәтин түрлири һәққидә неме билдиңлар?
- Һәрбир рәсимгә лайиклаштуруп, мәтинни ениқлаңлар.

18. Оқуңлар.

Гүллөр ечилип турса,
Хошал болуп кетимән.
Йопурмаққа олтарған,
Топиларни етимән.

Патигұл Сабитова

- Шеирни ядқа йезиңлар.
- Бөлмидики гүллөрни қандақ күтүш керек екенлигини ейтип беріңлар.
- Өйүңларда гүл барму?

19. Оқуңлар.

Барс – мөшүклөр аилисигө ятидиган явайи һайван. Тән түзүлүши 125–135 см, бойиниң егизлиги 60 см, қүйруги 90–100 см, салмиғи 30–40 килограммдәк. Барс асасөн мәңгү қар басқан тағ чоққилирида маканлайды. Жуци узун һәм қелин. Қазақстан билән Оттура Азия әтрапида журиду.

- Мәтингө мавзу қоюп, көчирип йезиңлар.
- Мәтинниң түрини ениқланылар.
- Йәнә қандақ явайи һайванларни билисиләр? Атап беріңлар.

20. Мәтинни дикқәт қоюп оқуңлар.

Бир күни Асим аписидин нан сориди. Аписи Асимға нан бәрди. Мәктәп китапханисидин қызық китап елип оқудум. Асим наниң йеримини йәп, қалғинини ташлавәтти.

- Мәтингө тегишлиқ өмәс жүмлини көчирип йезиңлар.
- Асимниң һәрикити дуруслу?

21. Мәтинләрни диққәт билән оқуңлар.

Тийин

Тийин – өмгәксөйгүч һайван. Униң гәвдиси ақ, дүмбә вә биқинлири қишта қара, қонур болиду. Тийинниң қуыруғи мамуқ.

Ат

Ат – өй һайвини. Адәмләргө еғир ишларда ярдәмлишиду. Атлар бәйгиләргө қатнишиду. Адәмләр уларға чөп, йәм, су берип бақиду.

- Мәтин түрлирини ениқлаңлар.
- Баянлаш мәтинини тепип, bogumfa бөлүп йезиңлар.

Мәтинниң үч түри болиду: **баянлаш мәтини, тәсвиrlәш мәтини** вә **муһакимә қилиш мәтини**.

Тепишмақ

«Толун ай» да бирси бар,
Амма «Күн» дә өсла йоқ.
«Алимжан» да иккиси,
«Мәрийәмдә» пәкәт йоқ.
Немә екин жәавави,
Тапалайду қайси шох?

32

БАЯНЛАШ МӘТИНИ

22. Оқуңлар.

О-қу-ғу-чи-лар шән-би-лик-тә и-нақ иш-ли-ди.
У-лар мәк-тәп әт-ра-пи-ға кө-чәт-ләр-ни тик-ти.
Мәк-тәп һой-ли-си-ға чи-рай-лиқ гүл-ләр-ни ол-
тар-гуз-ди. Ба-ли-лар иш-ни пү-ти-рип, хо-шал
қай-тиш-ти.

- Мәтингә мавзу қоюңлар.
- Мәтин түрини ениқлаңлар.
- Мәтинни тоғра көчирип йезиңлар.

23. Шеирни һиссиятлиқ оқуңлар.

Көчәт тиктим, өстүрдүм

Алма тикип бегимға,
Язичә мән өстүрдүм.
Малдин қоғдан униңға,
Тикән туттум, су бәрдим.

Пайда бәрсун дәп аца,
Қишиң күнлири қиф төктүм.
Путақ өсти нотилап,
Көкләп чиқти көчитим.

Үчинчи жил дегөндә,
Йемиш бәрди чечәкләп.
Алмисини йегәнләр,
Махтишиду «шекәр» дәп.

Илия Бәхтия

- Шеир немә һәккүдә дәп ойлайсиләр?
- Шеир мәзмұниға асаслинип, мәтін түзүп йезиңдер.
- Мәтін түрини ениқлаңдар.

24. Оқуңдар.

Пәрнат иккінчи синипта оқуйду. Униң ақиси Расул – он бириңчи синип оқыгучиси. У спортниң бирнәччә түри билән шугууллинип келиватқиниға көп жил болди. Челишиш бойичә мәктәп балилириңиң мусабиқилиригә талай қетим қатнашти. Мусабиқиләрдин ғалип чиқип, мукапатларни алды. Расул бийил оттура мәктәпни түгөткәндін кейин, спорт институтиға оқушқа чұшушни арман қилип, тәйярлинип жүриду.

Пәрнат ақисиңиң утуқлири билән пәхирлиниду.

- Мәтингә қандақ мавзу қоюшқа болиду?
- Мәтіндин Расулниң армини һәккүдә ейтилған жүмлини тепип, көчирип йезиңдер.
- Силәрниң қандақ арминиңдар бар? Ейтеп беріңдер.
- Силәр қандақ мусабиқиләргә қатнишиватисиләр?

25. Рәсимгә диққет қилип, йошурунған мақални тепиңдер.

Дост

ейтиду, дүшмән –

- Савақдашлириңдар билән пикерлишип, мақални тепип йезиңдер.

- Бу мәтин әмәс, жүмлө екөнлигини дәлилләңдәр.
- Мошу мақалниң мәзмұниға лайиқ қисқа мәтин түзүңлар.

26. Рәсимгә дикқәт билəн қараңлар.

- Рәсимгә бағытқа мавзу қоюп, мәтин түзүңлар.
- Мәтинниң түрини ениқлаңлар.

 Баянлаш мәтин дегинимиз адәм вə нәрсиләрниң наятидин бирәр вақиәни ейтеп бериду, хәвәрләйду.

Баянлаш мәтинигə немә қилди? немә болди? соаллири қоюлиду.

33

ТӘСВИРЛӘШ МӘТИНИ

27. Оқуңлар.

Пил

Пил – йоған, егиз наиван. Түмшүғи узун, қулиғи йоған йәлпүгүчкә охшайды. Қулиғи күнниң иссигидин сақлап, адәм аңлимайдыған авазларниму аңлайды. Униң териси қелин, салмиғи наһайити еғир болиду. Униңға адәмләр жүк артиду. Уни улақ түридә ишлитиду.

- Пил тоғрилиқ немә билдиңлар? Қандақ өзгичилиги бар екәнлигини сөзләп бериндер.
- Мәтингүләр түрүнін ениқлап, чирайлиқ көчирип йезиндер.

28. Оқуңлар.

Өнжир

Рәңгим тухум сериқмән,
Пишмиғанда қериқмән.
Пишиңимдә йесәңлар,
Ичи толған териқмән.

Тоюмлукмән, майлиқмән,
Адәмләргә байлиқмән.
Шу түпәйли наялта,
Яшап көлдим тайлиқмән!

Ташполат Намәтов

- Шеирни һиссиятлиқ оқуңлар.
- Іәрбір куплетини җүмлө шәклигө кәлтүрүп, сөзләп беріңлар. Немә байқидиңлар?

29. Рәсимгә қараңлар.

- Рәсимгә мавзу қоюп, тәсвирләш мәтинини йезиңлар.
- Қандақ? соалиға жавап беридиган сөzlərniң астиға сизиңлар.

30. Оқуңлар.

Тәгиқуш – найванларниң ичидә өң жүгргүги. Униң бойи икки метрдин егиз болиду. Бойни узун, инчикә вә пәйсиз. Путлируму узун, күчлүк һәм чапсан. Өзи ақ-қара, күл рәң кәлгән чирайлық қуш.

- Мәтингә мавзу қоюп, көчирип йезиңлар.
- Тәгиқуш тоғрилиқ ейтип беріңлар.

Дудуқлимай, тез оқи

Илияр илмиди ишикни,
Имин илмиди ишикни.
Ишикни ечиp қоюп,
Сәзмәй қалди иссиқни.

31. Оқуңлар.

Тұлкә билән Тошқан (Мәсөл-чөчәк)

Отмұштө Тошқан билән Тұлкиниң қулақ-қүй-руқлири узун, тұклири юмшақ болуп, өзлиригө бәк яришип тураттекөн. Мижәз-хулқиму бир-бирағө охшап кететтекөн. Уларниң һәр иккiliсi наһайити мунайим, ақ көңүл, көйүмчан болуп, бир-бирини қәвәтла һәрмәт қилишаттекөн. Күнләрниң биридә Тошқан Тұлкини бир синап көрмәкчи болуп, уни маҳташқа башлатту:

— Сиз немә дегөн чирайлиқ. Сизниң узун, сәзгүр түмшуғициз, худди қәләм билән сизип қойғандәк, сүзүлүп турған көзлирициз, үстүңиздики мамуқ тонициз, алтун рәңлик йәлпүнүп турған əвришим қуйруғициз қамитицизгә шундақ ярашқан...

Қасим Исмайилов

- Мәтинниң түрини ениқлаңлар.
- Қандақ? соалиға жавап беридиган сөзлөрни тепиңлар.
- Мәсөл-чөчәкниң давамини тепип, оқуп чиқыңлар.

Тәсвиrlәш мәтинидә адемләр билән жәнлиқ тәбиәт тәсвиrlиниду. Тәсвиrlәш мәтингө асасөн қандақ? соали қоюлиду.

Қизиқарлық һекайә

Аюп өгөштүрүп, тутушқа барди.

У бирнәччә тутти.

йәнә мидирлиди. Аюп алдираш тар-
тиведи, чайқилип, өзи

суга чүшүп кәтти. Қорққинидин қаттиқ
вақыравәтти.

Аюпниң үнини аңлап, өзини суга атти.

Аюпниң көйнигидин чишлип, қирғаққа

елип чиқти. хошал болди.

Дудуқлимай, тез оқи

Бавдун бовай бедиликтә,
Бәш бағ бедә бағлиди.
Балиси Батур билән,
Он бәш бағни бағлиди.

34

МУҢАКИМӘ ҚИЛИШ МӘТИНИ

32. Оқуңлар.

Алмилар

Алмилар кирсәм баққа,
Мәй бағлап, пишип қапту.
Шахлиридин һәр яққа,
Үзүлүп чүшүп қапту.

Бир шох бала, еh, өссиз,
Аңа чалма етиптү.
Алмиларчу керәксиз,
Болуп йәрдә йетипту.

Tашполат Намәтов

- Шеирниң мәзмунини сөзләп беріңлар.
- Алминиң шахлири немә сөвәптин үзүлүп кетипту? Униңға ким әйиплик?
- Шох балиға қандақ баһа бәргән болаттиңлар? Пик-ринларни ейтип, дәлилләңлар.

33. Оқуңлар.

Барат билән Марат кочида ошуқ ойнавататти.
Бир чаңда хошна өй тәрәптиң ис чиқиватқинини сезип қалди. Балилар оюнни дәрру тохтитип, ис чиқиватқан тәрәпкә жүгәрди.

От кетишниң сөвәпкәри хошнисиниң кичик балилири болуп чиқти. Иккиси йеңидин чиққан тұтұнни өчиришкә башлиди. Уларниң батурлуғыға һәммә рази болди.

Серик Нуғман

- Отқа қарши бехөтөрлик қаидилирини сөзлөп беріндер.
- Балиларниң батурлуғи һәккідә немә дейишкө болиду?
- От кетишниң сөвәпкари ким болди? Пикриндерни ейтиңдер.
- Мәтингө мавзу қоюп, түрини ениңлаңдар.

34. Мәтингләрни оқуңдар.

1. Китавиңни таза тут. Китап – бизниң достумиз. Китапни көп кишиләр оқуиду. Варақлирини пүклөп житма. Китавиңни таза сақла. Китап бизгө көп нәрсини үгитиду. Китап – билим булиғи.

2. «Китап – билим булиғи, билим – өмүр чириғи» дәймиз. Пәкәт китап мәналиқ билим бериду. Сөвәви, у адәмни choңқур ойлашқа йетилдүриду. Китапни қанчә нурғун оқуғансири, адәм балиси һәртәрәплімә тәрәққий етиду. Дунияға болған көзқариши өзгириду. Болупму мәктәпләрдикі китапханилар оқуучилар наятида алайды орун егиләйду.

Шуниң үчүн адәмниң келәчиғи өз қолида. Китапни қәдирләшни биләйли.

- Мәтингләрниң түрини ениқлаңлар.
- Мұнаким мәтингө мәтингинини тепип, көчирип йезиңлар.
- Мәтингө мавзу қоюңлар.
- Китапханилар болмиса немә болар еди? Пикриңларни ейтиңлар.

35. Шеирни һиссиятлық оқуңлар.

Төмүр охшаш путлирим,
Худди полат амбурдәк.
Қонувалсам дәрәккә,
Қурут болар пай-петәк.

Қурут чүшкән дәрәкни,
Чоқулап сақ елип қалдим.
Шуңа орман дохтури,
Төмүртумшук аталдим.

Нұрәхмәт Әхмәтов

- Төмүртумшук немә сәвәптин «Орман дохтури» дәп аталған? Пикриңларни ейтиңлар.
- Шеирниң икки куплетини тәһлил қилип, жүмлә шәклигө кәлтүрүп, сөзләп беріңлар.

36. Оқуңлар.

Орман дохтури (Мәсәл-чөчәк)

Төмүртумшукни орман дохтури дәп атайдекөн. Сәвәви у дәрәқләрни да-валайду. Көп вақтими озук издәшкә бегишлайду. Төмүртумшуклар дәрәк

түвидики, қовзакълардикі йошурунған һашарәтлөр билән озуқлиниду. Түмшүғи билән тоқулдитип, һашарәтлөрни тепил үәйдү. Төмүртумшук тоқулдиса, демәк, һашарәтлөрни йоқ қилиду – орман жанлиниду.

Шу сәвәптин төмүртумшукни «Орман дохтури» дәп атайду.

- Төмүртумшук тоғрилиқ қошумчә немә билдицлар?
- Мәтинниң түрини ениқлап, мәзмунини сөзләп беріндер.

Вақиә, надисиләрниң сәвәвини дәлилләй-диган мәтинни **муһакимә қилиш мәтини** дәп атайду. Муһакимә қилиш мәтини жүмлиләрниң сәвәвини ечиp көрситиду. Муһакимә қилиш мәтинигө **немишкә? немә сәвәптин?** соаллири қоюлиду.

Тепишмақлар

«М»дин башлисаң – май,
«Т»дин башлисаң немә?

(*наш – наш*)

«Д»дин башлисаң – дада,
«П»дин башлисаң немә?

(*наши – наши*)

35

ДИАЛОГ ЙЕЗИШНИ БИЛИМӘН

37. Оқуңлар.

Төгә

(Чөчәк)

– Ана, ана, немишкә бизниң кирпигимиз шундақ узун? – дәп сорапту Ботилақ анисидин.

– Узун кирпигимиз бизниң көзүмизни борандин, құмдин сақтайды, – дәпту аниси.

– Ана, ана, бизниң дүмбимиз немишкә бәк сәт, шунчә док?

– Бу дегөн төгә локиси, буниң құмлукта он нәччө күн сусиз, озуқлуқни сақлишимизға ярдими бар. Озуқсиз жүрсөкму, нечнемә болмаймиз.

– Ана, ана, бизниң тапинимиз неманчә қелин?

– Тапинимизниң қелин болғанлиғи еғир бәдінимизниң тәсиридин, юмшақ құмға тапинимизниң петип қелишиниң алдини алиду.

Ботилақ жуқуриқи жараптарни аңлат, бәк хошал болуп көтти.

- Бу диалог екәнлигини дәлилләп беріңлар. Диалогқа кимләр қатнашты? Ким сориди? Ким жарап берди?
- Диалогни рольларға бөлүп оқуңлар.

Тепиши мақ

Адәмгә садиқлиғи чиң,
Күзәттә икки қулиғи дин.

38. Рәсимгө диққәт қилинілар.

- Рәсим бойичө диалог түзүңлар.
- Савақдашлириңлар билән сәһниләштүрүп көрүңлар.

39. Диққәт қилип оқуңлар.

Соалға жавап

- Сехилиқни үгәндің нәдин?
- Ана-Йәрдин.
- Чидамлиқни үгәндің нәдин?
- Алтун-зәрдин.
- Мәғрурлуқни үгәндің нәдин?
- Бүйүк тағлардин.
- Гөзәлликни үгәндің нәдин?
- Көркем бағлардин.
- Сахавәтни үгәндің нәдин?
- Туққан анамдин.
- Садақәтни үгәндің нәдин?
- Вәтән – Панамдин!

Илия Бәхтия

- Шеирни диалог асасида оқуп беріңлар.
- Іәрбір соални савақдашлириңлар билән тәһлил қилип, чүшәнгиниңларни ейтип беріңлар.
- Шеирни хатасиз көчирип йезиңлар.

40. Төвөндикі диалогни оқуңдар.

- Бу немә?
- Бу – чиш щёткиси.
- Сән немә қиливатисән?
- Мән чишимни тазилаватимән.
- Бу немә?
- Бу – тағақ.
- Сән немә қиливатисән?
- Мән чечимни тараватимән.
- Бу немә?
- Бу – мениң лөңгөм.
- Сән немә қиливатисән?
- Мән үз-көзүмни сұртиватимән.

41. Рәсимгә дикқәт қилиңдар.

- Рәсим бойичә ихчам мәтин түзүңлар.

 36**42. Оқуцлар.****Пайдилик мәслинітләр**

Биз бир-биrimiz билөн течлиқ соришимиз, хошлишимиз. Бир-биrimizдин ярдәм сораймиз, мәслиніт беримиз. Яхши ишлири үчүн алқаш ейтимиз. Мана шу чағда гөзөл, яхши сөзлөш – hәркимгә зәрүр. Нутукта “мән”, “мән” дәвәрмәй, “мениңчә”, “мениң оюмчә”, “мениң пикримчә”, “мениңчә болғанда” дегендеге охшаш ибариләрни ишләткән дурус. Бири сөзлөватқанда, униң гепини бөлүш әдәпсизлик. Ялған сөзлөштин сақлининцилар. Телефон арқилиқ сөзлөшкәндиму, алди билөн саламлишиш керек, өзәңниң кимлигини ейтқан дурус. “Рухсәт болса”, “мүмкін болса” сөзлирини ишлитиш лазим. Демәк, hәммимиздин силиқ-сипайә болуп, иллиқ муамилә қилиш тәләп қилиниду.

- Силиқ-сипайә сөзлөш қаидилирини биливелиңлар.
- «Гөзөл, яхши сөзлөш – hәркимгә зәрүр» дегенни қандак чүшинисиләр?
- Телефонда сөзлишиш әдәплири тоғрилиқ ейтилған жүмлиләрни тепип, көчирип йезинилар.

43. Оқуцлар.**Қандак бала?**

– Чиқирамсөн несанни
Десәм, дәйду: – билмидим.

Оқамсән йә китапни
Десәм, дәйду: – билмидим.

“Билмидимни” тәкраплап,
Іеч ағзидин қоймайду.
Дәристә «өдәп сақлап»,
Оюн десә тоймайду.

Ташполат Намәтов

- Шеирни диалогқа айландуруп ейтиңлар.
- «Өдәп сақлаш» дегөнни қандақ чүшәндиңлар?
- Шеирниң биринчи куплетини көчирип йезиңлар.

44. Төвәндикси соалларға жавап беріңлар.

- Сән нәччә яшта?
- ... .
- Сән қайси мектептә оқуисән?
- ... .
- Нәччинчи синипта оқуисән?
- ... .

- Берилгән соалларға жавап қайтуруп йезиңлар.
- Бир-бириңларға башқа соалларни қоюп, жавап қайтуруңлар.

45. Йошурунған мақални тепиңлар.

Аз , көп .

- Мақалниң мәнасини чүшәндүрүнлар.
- Мақални дәптириңдерға йезиңдер.

46. Оқуңдар.

Бу бизниң синип. – ... ... ?

Бу бизниң мәктәп. – ... ... ?

Бу мениң күндилигим. – ... ... ?

Бу мениң дәрислигим. – ... ... ?

- Жаңапларға соал тәйярлаңдар.

Диалогта һәрбір кишиниң сөзи йеци қурдин башлинип, алдига сизиқчә қоюлиду.

47. Оқуңдар.

Мәнир вә налигә толған көзләр

Гұлсұмхан момам өзи қандақ таза болса, қилған ишиму рәтлик-идитлик, тәйярлиған тамиғиму өжайип тәмлик, ағзимиздин кәтмәтти. Бәзидә өйдә гөш түгөп қалса, қол қоштуруп, қарап олтармас-тин, «бурун анилиrimiz «ач қалсан, һалга йә» дәп қоятти» дәп, һалга пиширатти. Дәсләп тәмүр қачида су қайнитип, үстигә қойниң мейини салат-тидә, кейин икки-үч чақмақ қәнт қошатти. Бираз қайнитивалғандын кейин, үстигә аз-аздын ун селип, пиширавалатти. Балдәк татлық пишқан һалгини нанға сүркәп, чай билән йәвалаттуқ.

Дәвлетбек Байтурсынулы

- Мәтинг немә һәккідә?
- Өз мома-бовилириңдер һәккідә ейтиңдер.

37

ХУЛАСӘ ДӘРИС БИЗ НЕМИНИ ҮГӘНДҮҚ?

1. Оқуңлар.

Китавим

Китавимни һәр күни,
Чин дилимдин оқуымән.
Соалларни кәштә қип,
Ойга жигип, тоқуымән.

Әтә йәнә мәктәпкә,
Тәйярлинип баримән.
Устаз қойған соалға,
Тоғра жавап беримән.

Достлар, шуңа һәрқачан,
Китап – бизниң достумиз.
Яхши оқуп мәктәпниң,
Шәнигө шән қошимиз.

Мирзәхмәт Меримов

- Шеир немә һәккидә дәп ойлайсиләр?
- Шеир мәзмұниға аласлинип, мәтин түзүңлар.
- Мәтин түрини ениқлаңлар.

2. Оқуңлар.

Дәрия тәрәптин салқын ... чиқти. Сунин ...
аңланмақта. Очук, тиник асманда ... чақнайду.
Күмүч тавақтәк толун ... тағарқисидин көтирилди.
Қәйәрдинду, чиганлар арисидин, арилап-арилап
явайи ... ғақылдашлири, ... сайрашлири аңлинип
туратти.

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, жүмлиләрни толуқтуруп йезиңлар.
- Берилгән жүмлиләр жигиндисини мәтин дейишкә боламду?
- Керәклик сөзләр: *шақириши, шамал, қушларниң, өдәкләрниң, ай, юлтузлар*.

3. Рәсимгә қараңлар.

- Рәсимгә бағылқ мавзу қоюп, мәтин түзүп йезиңлар.
  - Оқыучиларға қандақ баһа бәргән болаттиңлар?
- Пикриңларни дәлилләңләр.

4. Оқуңлар.

- Әссаламу әләйкүм, Талипжан!
- Ваәләйкүм әссалам, Һүсәнжан!
- Һазир қайси жил пәсли?
- Һазир қиши пәсли.
- Қиши айлирини биләмсөн?
- Әлвәттә. Декабрь, январь, февраль.

– Қиши пәсли тогрилиқ ейтип бәр.

– ...

- Диалогни оқуп, ахирини давамлаштуруңдар.
- Қиши пәслинин қандақ алайдилигини билдиңдар?

Пикриңларни ейтиңдар.

5. Оқуңлар.

Ғүнчә

Биз, балилар, ғунчилар,
Һаят беги гүлзарниң.
Булбұл кәби сайраймиз,
Дост әмәс мұң-зарниң.

Билим елип көкләймиз,
Қанат йейип күйләймиз.
Ғүнчә болсақ биз бүгүн,
Әтә гүл боп гүлләймиз.

Жамалдин Розиев

- Шеирниң иккінчи куплетини көчирип йезиңдар.
- Һәрбир куплетини жүмлә шәклигә кәлтүрүп, сөзләп беріңлар.
- Шеирни аһаңға селип, савақдашлириңлар билән ейтеп көрүңлар.

Мақаллар

Билим билән һекмәт
Алтундинму қиммәт.

Билим өлниң көз нури.

6. Рәсимләргә диққәт қилиңлар.

- Рәсимләргә бағлиқ мәтин түзүп йезиңлар.
- Мәтингө мавзу қоюңлар.
- Икки рәсимниң қандақ бағлининиши бар? Пикриңларни ейтип, дәлилләңлар.

7. Оқуңлар.

Ақ кәптәр

Буг-буғ сайрап ақ кәптәр,
Ақ кәптиrim, ақ кәптәр.
Немә дедиң буғулдал,
Кулигимға сән дәп бәр.

Течлик дәйду кәптиrim,
Течлик тиләр һөммигә.
Мамуқ пәйлиқ ақ кәптәр,
Қолумға бир кәлгинә.

Жамалдин Розиев

- Шеир немә һәккىдә? Шаирниң ейтқанлири кимгә тәәллүк дәп ойлайсиләр?
- Шеирниң иккинчи куплетини ядқа йезиңлар.

8. Оқуңлар.

- Көп рәхмәт!
- Мән сизгә наң әкәлгән едим.

- Бу ким?
- ...
- Диалогни өслигө көлтүрүңлар.
- Савақдашлириңлар билән давамлаштуруп көрүңлар.

9. Рәсимгә диққет қилиңлар.

- Рәсимгә бағлиқ мәтин түзүңлар.
- Мәтингө мавзу қоюңлар.
- Рәсимгә асаслинип, 2–3 мақал тепип, мәнасини чұшәндүрүңлар.

10. Оқуңлар.

1. Бағда, булбул, сайриди.
2. Барат, мәктәпкө, бұғұн, көлмиди.
3. Ренан, оқуди, гезит.
4. Турған, сепип, қойди, дан, қушларға.

- Һәрбір қатардикі сөзләрни орниға қоюп, жүмлө түзүп йезиңлар.
- Бу жүмлиләрни мәтин дейи什кә боламду? Пикринларни ейтип, дәлилләңлар.

III бөләккә бегишланған тест тапшуруқлири

1. Богумларға натогра ажритилған сөзләр қатарини бәлгүләнләр:
  - а) у-рук, дә-рәк.
  - ә) й-эр, мей-из-лик.
  - б) яз-ғу-чи, ha-ят.
2. Мәтинге дегинимиз немә:
  - а) сөзләр жигиндиси.
  - ә) икки яки униндин көп сөзләр жигиндиси.
  - б) бир-бири билән мәзмун жәһеттін бағланған жұмлиләр?
3. Мәтинге нәччә түри бар:
  - а) 5.
  - ә) 2.
  - б) 3?
4. Адәм вә нәрсиләрниң наятидин бирәр вақиәни ейтип, хөвәрләйдиган мәтинге түри.
  - а) баянлаш мәтини.
  - ә) тәсвиirlәш мәтини.
  - б) муһакимә қилиш мәтини.
5. Адәмләр билән жанлиқ тәбиәт тәсвиirlинидеган мәтинге түри:
  - а) Баянлаш мәтини.
  - ә) Тәсвиirlәш мәтини.
  - б) Муһакимә қилиш мәтини.
6. Мәтинге нәччә жұмлә бар?
Тийин орманда яшайды. У өз угисини бирнәччә күн салиду. Униң ичигө қуруған чөплөрни тәкши селип чиқиду.
  - а) 2.
  - ә) 3.
  - б) 4.

МЕНИЦ ТУГУЛҒАН ӨЛКӨМ

Әскә алимиз, билимиз, үгинимиз:

- Жұмлиниң немә екәнлигини;
- жұмлиниң немидин тұзғалидиганлигини;
- сөzlәрниң жұмлидики бағлинишини әскә алимиз.

- Жұмлаләрни хатасиз йезишни;
- тиниш бәлгүлирини дурус қоюшни;
- жұмлә тұрлирини ажыратып шының билимиз.

- Жұмлә тұрлирини ениқлашни;
- әмәлиятта қоллинишни;
- сөз вә униң тәркивини қоллинишни үгинимиз.

38

ЖҮМЛӘ

1. Жәдвөлгө қараңлар.

- Жүмлә һәккідә немә билдиңлар?

2. Диққет билән оқуңлар.

1. Вәтән, қояш, наят, оқуғучи.
2. Һәркимниң өз...
3. Һәрбір адәмгә өз Вәтини әзиздур.

- Жүмлә қатарини тепип, көчириңлар.
- Жүмлә қатари дурус екәнлигини дәлилләңлар.
- Жүмлинин мәнасини чүшөндүрүңлар.

3. Жүмиләрниң тиниш бәлгүлиригә көңүл бөлүп, диққет билән оқуп чиқыңлар.

Биз истираһәт бегиға сәйлигә бардуқ.
Бу йәр немә дегән гөзәл!

- Немә сөвәптин, һәрбир жұмлидә һәрхил тиниш бәлгүлири қоюлғанлиғини чүшәндүрүңдар.
- Жұмлиләрни көчирип йезиңлар.

4. Шеирни дикқәт билән оқуңлар.

- Өқиллиқ болсаң, немә ойлаттиң
- Ана жутумниң гемини ойлаттим
- Батур болсаңчу, батур болғанда
- Жутни қоғдаттим, күчүм турғанда

Илия Бәхтия

5. Мәтингни оқуңлар.

Әжайип көл

Іинд океаниниң бир аралида әжайип бир көл бар. У күндиң пақырап, тинич туриду. Кәч кириши биләнла, көлниң үстидә от йенип, худди бири салют бериватқандәк, валилдашқа баштайту. Отлар жуқури көтирилип, лавулдан көйүватқандәк, аламәт тәсир қалдуриду. Бунин сөвәви, көлниң үстидә миллиардлиған бир клеткилиқ организмларниң сиртидики фосфорлар екән.

(«Аләм мәжүзилири» қамусидин)

- Мәтингдә нәччә жұмлә бар екәнлигини ениқлаңлар.

Демәк, толук аяқлашқан ой-пикирни аңли-тидиған бирла сөз яки сөzlәр топи жұмлә дәп атилиду.

39

6. Оқуцлар. Берилгән сөзләрдин қандақ жүмлә түзүшкө болидиганлигини чүшөндүрүңлар.

чақириш
Асим

театр
Сатирəм

Көңүл бөлүңлар!

- Мәнасиға бағлиқ түзүш.
- Бәзибир сөзләрниң шәклини өзгәртиш.
- Дұрус түзүш: *Сатирəм – Сатирəмни, театр – театрға, чақириш-чақириди.*

7. Шеирни диққәт билән оқуцлар.

Ләглигим

– Ләглигимәй, ләглигим,
Нәгә шунчә өрләйсән?
– Егизликкә өрләймән,
Кәң әтрапни көрәй мән.
Гөзәлликни асмандин
Саңа сөзләп берәй мән.

Несамдин Исламов

- Шеирда нәччә жүмлә бар дәп ойлайсиләр?
- Ыәрбір жүмлинин мәнасини чүшөндүрүңлар.
- Шеирни чирайлық көчирип йезиңлар.

8. Төвөндикі рәсимгө қараңлар.

- Рәсим арқылық hekайә түзүп, мавзусини қоюңлар.
Мәнасини сөзләшкө тәйярлиниңлар.

- Қайси пәсил екәнлигини ениқлаңлар. Балиларниң кәйпияти қандақ дәп ойлайсиләр?

- Өзәңлар бирнәччә жүмлә ойлап йезиңлар.

9. Оқуңлар.

Чүмүлә

Белини мәkkәм бағлан,
Чүмүлә көп ишләйдү.
Таң садасини аңлан,
Озугини чишиләйдү.

Пақа

Пақа паша овлайду,
Пакизлиқни халайду.
Пақа болмиса бизни,
Паша, көкүн талайду.

Аблаким Дамолла

- Һашарәтләр билән жәниварларниң пайдиси тоғрилик шеирда немә дейилгән?
- Биринчи шеирни чирайлиқ көчирип йезиңлар.

10. Ребусниң жұававини тепиңлар.

- Ребуста йошурунған сөзни тепип, мәтин түзүңлар.
- Мәтингдә қанчә жұмлә барлығини ейтип беріңлар.

Жұмлә бир яки бирнәччә сөз топидин түзүлгән болуп, толук аяқлашқан ойпикерни аңлитауду.

Ярдәм беримән анамға

Ичип болуп тамақни
Киришимән мән ишқа.
Тәйяр мән жұвур елип,
Қача-қомуш жуюшқа.

Ярдәм беримән пат-пат,
Анамниң көп ишиға.
«Қол қанити болсам» дәп,
Ойлинимән һәр вақта.

Жеңис Қашқынов

- Силәр анаңларға қандак ярдәм берисиләр?
- Шеирниң биринчи куплетини боғумға бөлүп йезиңлар.

40

ХӘВӘР ЖҮМЛӘ

11. Оқуңлар.

Тунжа қар

Бу бийилкі қишиниң тунжа қари еди. Қар таки көчкічә яғди. Мән өтиси өтигөндә талаға чиқсам, пүтүн жаһан ақ тонға пуркинипту. Шәриқтин күн көтирилишкә башлиди. Тағ-дәриялар, дәлдәрәқләр, һойла-арамлар ақ таш билән безәлгөндәк көрүнәтти. Йопурмақлири төкүлүп кәткән сөгөт шахлири юмшақ вә күмүчтәк қар билән оралған һалда саңгилап туратти. Қиши-яз йешил туридиган қаригайлар вә арчилар пахпийип турған қар тәңгилири билән қапланған.

Бирпәс шамал чиқип, дәрек шахлири аста төвриниши биләнла, күмүчтәк қар тәңгилири төкүлүп, таң қуяш нурида өкс етип, рәңму-рәң һасан-һүсәндәк көзни қамаштуратти.

Малик Мәһәмдинов

- Қиши пәслиниң өзгичилиги һәкқидә сөзләп беріңлар.
- Нәрбір жүмлиниң ахираға қандақ тиниш бәлгүси қоюлғанлигини ейтип беріңлар.

12. Оқуңлар.

1. Қар.	3. Тұнұғұн қар яғди.
2. Қар яғди.	4. Тұнұғұн аппак қар яғди.
- Тапшуруққа асаслинип, жүмлә ойлап йезиңлар.
  - Йезилишиға сәп селиңлар. Немә байқидиңлар? Пик-риңларни ейтип, дәлилләңлар.

13. Төвәндики рәсимләргә қараңлар.

- Рәсимләр бойичә некайә түзүп, мавзусини қоюңлар.
- Тиниш бәлгүлиригә сәп селиңлар.

14. Оқуңлар.

Мән ... шәһиридә яшаймән. Бизниң ... наһайити йоган вә чирайлиқ. Шәһәрдә ... егиз, ... кәң, ... көп. Шәһәрниң кочилири билән мәйданлирида ... интайин нургун. Мән өз шәһиримни ... көримән.

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, жүмлиләрни толуктуруп йезиңлар.
- Берилгән жүмлиләр жигиндисини мәтин дейишкә боламду?
- Керәклик сөзләр: *шәһәр, йоллар, дәл-дәрәкләр, машиналар, өйләр, яхши, Алмута*.

15. Оқуңлар.

Өлкимизниң көркәм җайлири

«Яғач көл». Чарин йезисидин тәхминән алтә километр төвәндә орунлишип, өтрапида дәл-дәрәк, зак, жулғун охшаш өсүмлүкләр қоюқ өскән көлни адәмләр «Яғач көл» дәп атап кәткән. Сүйи тиник

ақидиган бу көл белиққа бай. Көлниң әтрапини маканлайдыған нағыланлар билөн қүшларниң түрлири нурғун болуп, уларниң арисида «Қызыл китапқа» киргүзүлгөн жән-жәнисінде орналасқан бар. «Яғач көлниң» тәбиитидин һөзүрлинип, өдөк, тошқан вә белиқ овлаш үчүн адәмләр қиши-яз “Яғач көлгө” келиду.

Адилжан Зулияров

- «Яғач көлниң» алайидилиги һәккідә ейтиңдер.
- Һәрбір жұмылинин ахыриға қандақ тиниш бәлгүсі қоюлғанлигини ейтеп беріңдер.

16. Оқуңдар.

Қүшлар һәккідә

Бир күни муәллим оқыгучиларға өмгөк пәнидин қүшларға уга-өй ясап келишни тапшурди. Бу қишиниң ахирқи күнлири болуп, мәлә сиртидики күнгәйләрдә қар өнділа еришқа башлиған еди. Баһарниң дәсләпкі өлчимири – күчуландырылған ечилий дәп қалған пәйт еди. Балилар хошал болушуп, чуқиришиб көтти.

Әхмәтжан Исрапилов

- Мәтінниң мавзуси билөн мәзмуни бағлинишлиқ екенлигини дәлилләндер.

Бирәр нәрсә тогрисида хәвәр мәнасини билдүридиган жұмлә **хәвәр жұмлә** дәп атилиду. Хәвәр жұмлидин кейин чекит (.) қоюлиду.

41

СОАЛ ЖҮМЛӘ

17. Оқуңлар.

Вәтән һәккідә

- Ейтқин, қол, немә үчүн яралдиң?
- Вәтинимни қоғдаш үчүн яралдим.
- Ейт, қизил тил, хизметиңни ейт, қени?
- Вәтинимниң қыммитини ейтқили.
- Сәнчү, көзләр, сән немигә ярайсән?
- Вәтинимниң гөзәллигин қараймән.
- Сән немигә яралғансән, сән жүрөк?
- Шу Вәтәнни сөйүш үчүн мән керәк.

Илия Бәхтия

- Соал мәнасини билдүридиған сөзләрни тепиңлар.
- Шеирни оқуп, соал жұмлиләргө сәп селиңлар.

18. Берилгөн соалларни оқуп чиқыңлар.

- Тәбиәт дегинимиз немә?
  - Тәбиәтни қандақ бәлгүси бойичә икки топқа бөлүшкә болиду?
  - Жанлиқ тәбиәт тоғрисида немә дейишкә болиду?
  - Қандақ өй найванлирини билисиләр?
  - Қандақ явайи найванларни билисиләр?
  - Уларниң адемгә қандақ пайдиси бар?
  - Найванларниң ичидин қайсиси силәргө яқиду? Немишкә?
- Соаллар арқилик мәтинг түзүп йезиңлар.
  - Тәбиәт тоғрилиқ немә билдиңлар?

19. Рәсимләргә диққәт қилиңлар.

- Йайвандарниң намини атаңлар.
- Булар немә билән озуклинишни яхши көриду?

20. Оқуңлар.

Һәдәм (қачан?) түгүлди. Алмихан (қәйәрдә?) оқүйду. Асимжан (немә?) оқуди. Һойлида (немиләр?) ечилди.

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, жұмлиләрни толуқтуруп йезинුлар.
- Керәклик сөзләр: *гүлләр, китап, мәктәптә, февральда*.

21. Оқуңлар.

Мән	Вәтинимизни	яхши көриду.
Сән	ата-анисини	яхши көримән.
У	мәктәпни	яхши көримиз.
Биз	гүлләрни	яхши көрисән.

- Сөзләрни лайиқлаштуруп, жұмлиләрни түзүп йезинුлар.

Соал мәнасини билдүридиган жұмлә соал жұмлә дәп атилиду. Соал жұмлидин кейин соал (?) бәлгүси қоюлиду. Соал жұмлиләрдә қаңчә? нәччә? қанчинчи? нәччинчи? қандақ? қайси? немә? немишкә? дегән соаллар қоюлиду вә -ма, -му, -чу дегән уланмилар улиниду.

42

ҮНДӘШ ЖҮМЛӘ

22. Оқуңлар.

Балилар, китапни һөрмәтләңлар! Китап силәрниң әң сөйүмлүк достуңлар. Китаптин силәр көп нәрсиләрни оқуп билисиләр. Китап силәрни һәқиқий вәтәнпәрвәр қилип тәрбияләйдү. Силәргә келәчәккә кәң йол ечиp беридү. Китапсиз билим болмайды. Балилар, силәр китапни көп оқуп, наятниң барлық сирлирини билип, алий хисләтирини егиләшкә тиришиңлар. Китап – билим булиғи!

- Мәтингни көчирип йезип, жұмлиләрниң ахириға қоюлған тиниш бәлгүләргә сәп селиңлар.
- Мәтинггә қандақ мавзу қоюшқа болиду? Ойлинип жавап бериңлар.
- Қанчә жұмлә барлығини ейтип бериңлар.

23. Шеирни һиссиятлиқ оқуңлар.

Күн вә түрлүк дәрәқләргө, әссалам!
Тағлар, орман, етизларга, әссалам!
Ечиливатқан гүлләргиму, әссалам!
Аләмдики тирик жәнға, әссалам!

Жұмабай Қайранбай

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Тиниш бәлгүлиригө сәп селип, қандақ мәнада кәлгәнлигини ейтип бериңлар.
- Шеир муәллипи немиләр билән саламлашты?
- Балилар, тәбиәтни қоғдаңлар!

119

24. Төвөндикі тепишишмақни оқуп, жағавини тепиңлар.

Бир өзидә үч көзи, үч көзидә үч сөзи.
Бири өт десө, бири өтмә дәйду.
Билсәң, өт, билмисәң, сорап өт!

- Үндәш жұмлини көчирип йезиңлар.
- Бу жұмлә қандақ мәнада ейтилған?

25. Төвөндикі рәсимләргө қараңлар.

- Һәрбир рәсимгө бағлиқ үндәш жұмлә түзүп йезиңлар.

26. Мәтингни дикқәт билән оқуңлар.

Дәрәқниң жиғиси

Дәрәқниң жиғиси: «Бәс! Тохтаңлар, инсанлар! Мени кесиштин бурун ойлиниңлара. Мән силәргө кислород бөлүп чиқирип беримәнғу. Немишкә ойлимайсиләр? Eh, адәмләр! Мән силәр үчүн яралғанғу. Силәргө таза һава һәдийә қылған едимғу. Бағлириңларда булбұл, каккук сайрап турса, өйлириңларда нахша-сазлар яңрап турса, немә дегөн бәхит болар еди. Мән зарлаймән, инсанлар, мени кәсмәңлар! Келәчәк яшлар ялаңғидақ көк чимәндә маңидиган болсун, юмшақ йәрдә

жиркәнмәй йетип, көп-көк, таза асманға бақидиган болсун.

Індей, адемләр! Тәбиәтни қоғдаңлар!

(Балилар қамусидин)

- Дәрәқниң жиғиси тоғрилиқ сөзләп бериңлар.
- Дәрәқләрниң көпийиши үчүн, қандақ һәрикәт қилишимиң керәк? Пикриңларни ейтип, дәлилләңләр.
- Немә үчүн үндәш бәлгүси қоюлған?

Іис-туйғу, наяжан (хошал болуш, қоркуш, һәйран қелиш вә буйруқ, шиар) мәнасида ейтилған жұмлиләрни үндәш жұмлә дәймиз. Үндәш жұмлиләрдин кейин үндәш (!) бәлгүси қоюлиду.

27. Оқуңлар.

Бор

Қадирниң қолида муштумдәк бор. Мәктәптин қайтип кәлгәндін кейин, бир минутму дәм алмиди. Бор билән ишиккә, деризигә, шкафқа язди вә һәрхил рәсимләрни сизди.

Қадирниң техи мәктәпкә бармиған алтә яшлик Садир дегендеген иниси бар еди. Ақисиниң қолидики тухумдәк ақ борни көрүп, қизиқип кәтти. Униңму бор билән бирнәрсиләрни сизип көргүси кәлди.

Нәсирiddин Сералиев

- Қадирниң қолида немә бар еди?
- Ү бор билән немә қилди?
- Мәтингә бағлиқ бир үндәш жұмлә түзүп йезиңлар.

43

Сөз

28. Схемига қараңлар.

- Сөз һәккідә немә билдиңлар?
- Іербир топқа өзәңлар мисал көлтүрүп көрүңлар.

29. Анограммини диққәт билəн оқуңлар.

Анограмма

Баш ағриса, мени дәйду,
 Тутуп басар қоли билəн.
 Іәрип йөткө қараңғуға,
 Чөктүримəн əтрапни мəн.

(еңәж-енәх)

Абдумекит Дөләтov

- Йошурунған сөзләрни тепиңлар.
- Сөзләрниң тоғра екәнлигини дәлилләңдәр.
- Інформацияның сөздөрін түзүп йезиңлар.

30. Оқуңлар. Інформацияның сөздөрін түзүп йезиңлар.

Муәллим, китап, ашпәз, дохтур.
Аққаш, булақ, турна, қалиғач.

- Інформацияның сөздөрін түзүп йезиңлар.

31. Оқуңлар.

Парта, чивин, диван, қүшқаң, оқуғучи, тұлқө, тошқан, орундуқ, чөгүн, қалиғач, өмчүк, қоңғуз, стакан, бүркүт, ашпәз, тәхсө, ейик, дохтур, шир. легән, паша, кумута.

- Үлгө: *Адәмләр: оқуғучи,*
Жиһазлар: ... , ... , ...
Қача-қомычлар: ... , ... , ...
Кашарәтләр: ... , ... , ...
Кайванлар: ... , ... , ...

- **Ким? яки немә?** соаллириға жаңап беридиған сөзләрни тепиңлар.

- Іәрбір сөз немини билдүриду?
- Сөзләрни ұлға бойичә дурус топлаштуруп йезиңдер.

32. Оқуңдар. Мәнасиға бағлиқ тәрт топқа бөлүңдар. Іәрбір топни бир сөз билән қандақ атар едиңдар?

Устаз, дутар, болқа, футбол, равап, қурулушчи, бағвән, гүжәк, теннис, фәждәк, палта, учқуч.

- Топқа бөлүнгөн сөзләрни тәрт құрға айрип йезиңдер.
- Кәсипләр немә үчүн шундақ атилиду?

Сөз – бир мәнани билдүридиган һәрипләр жиғиндиси.

33. Оқуңдар.

Мениң достум

Қәмбәр ата-аниси билән хошна йезидин көчүп көлгөн күндин башлапла, иккилән йеқин ағинә болуп кәттуқ. Алтинчи синипта биллә оқуймиз. Бизниң дәрискө ұлгиришимизму бирдәк. Пәкәт йезиктила мән чирайлиқ язимән. Қәмбәрзәйоллуқ дәптәргө қиңғир-сиңғир қилип, сәт языду. Қәмбәрниң ушшақ қоллири бир-биригө чаплишип, мәңгү ечилмас болуп қорулуп қалған. Шуниң үчүнму муәллим уни «чирайлиқ яз» дәп анчила мәжбурлап кәтмәйду.

Турған Тохтәмов

- Мәтингиди үзүк тавушларниң астиға сизип, көчирип йезиңдер.

БАШ ҢӘРИП БИЛӘН ЙЕЗИЛИДИГАН СӨЗЛӘР

34. Оқуңлар.

Қарағанда
Уйғур наһийиси
Алмута
Достлук мәһөллиси

Тиник муһит
Арал
Балқаш көли
Или дәрияси

Садир Палван
Илия Бәхтия
Рошәнгүл Илахунова
Фожәхмәт Сәдвақасов

Буратино
Чиполлино
Маугли
Мәхтумсула

Ақйол
Ақтөш
Марта
Мурзик

- Баш ңәрип билән йезилған сөзләрни оқуңлар. Бу сөзләр немини билдүриду?
- Баш ңәрип билән йезилидиған сөзләргө бағлиқ қаидә чиқириңлар.

35. Оқуңлар.

Адилжан	Дима	Гуля	Айымбұви
		Адил	Анаргүл
Дилмурат		Дилназ	Диля
Гүлназ	Айим		Анара

- Адәмниң исми толук яки қисқартилип ейтилиду.
Үлгө бойичә йезиңдер.
- Үлгө: Анаргүл – Анара, ...
- Өзәңдарниң исмиңдерни атаңдар. Қисқартилип ейтіламду? Чоң болғанда, сизни қандақ атайду? Силәрниң пикриңдерчө, адәмләрниң исмини қисқартып ейтиш тоғриму?

36. Рәсимгө зәң қоюп қараңдар.

- «Мениң туғулған күнүм» мавзусига мәтин тұзғулар.
- Мәтингин сөзлөп беришкө тәйяр болуңдар.
- Баш һәрип билән йезилған сөзләрниң астиға сизиңдер.

37. Оқуңдар.

Биз абай кочисида туримиз. Китапни ипархандын алдим. Махмут алмутида туғулди.

- Жұмлиләрдикі хatalарни тепиңдер.
- Қайси сөзләр баш һәрип билән йезилиду? Пикриңдерни ейтип, дәлилләңдер.

38. Оқуңлар.

Момамниң нәсиһити

Икки хошниниң қизлири – (F, f)унчәм билән (Y, y)нчәм (F, f)унчәмләрниң бараңлиғида ағчайлам ойнавататти. Бир көмдә қаяқтиндү бир (X, x)анқиз учуп келип, (F,f)унчәмниң қолиға қонди. У (X,x) анқизниң қизил мәхмәл тонига бирдәм зоқлинип қарап туруп:

–(Y, y)нчәм!(Y, y)нчәм! Маңа қара, мениң қолумға (X, x)анқиз келип қонди. Момам: «Қолуңға (X, x) анқиз қонса, бәхитлик болисөн. Қолуңға қонған (X, x)анқизни у қолуңдин бу қолуңға йөткөп, мону шеирни оқи» дегән:

(X, x)анқиз, (X, x)анқиз! Сизни,
Арзулап күтимиз биз.
Хошал қилип һәммимизни,
Әйүмизгә хуш келипсиз.

Қасим Исмайилов

- Ошуқ һәрипни ташлап, жұмлиләрни дурус йезиңлар.
- Дурус екәнлигигө көз йәткүзүп, дәлилләңлар.

39. Оқуңлар.

Дәрия бойида

Арманниң өйи дәрияниң яқисида. Или дәрияси кәң вә чирайлиқ. Арман достлири билән пат-пат қолвақта үзиду. Дәриядә белиқ көп. Бир күни Арман йоған бир белиқ тутувалди. Момиси уни пиширип бәрди. Пән, немә дегән татлиқ белиқ бу!

- Мәтинни чирайлиқ көчирип йезип, хас исимларниң астиға сизиңдер.
- Белиқниң қандак түрлирини билисилөр?
- Ахирқи жұмлә қайси жұмлә түригө ятиду?

Адәмләрниң исим-фамилияси, шәһәр, дәстүрлі аты, деңиз намлири, нағыларға қойған аттар баш һәрип билән йезилиду.

40. Оқуңлар.

Меһрибанлиқ

Икки-үч күндин кейин йәр-жаһанни ақ өтләскә бөләп, мамуқ қар яғди. Қар у күни көч киргичө тохтимай узак яққан. Бир күни алайтәнла қаттиқ соғ болуп көтти. «Бұғұн тала яман соғ. Апам ахшамлиққа техиму соғ болиду дәйду. Құчук музлап, тоңлап қалмиса болаттиғу», – дәп күчүктин өнсирәп, ойға чөмүп, Адилларниң өйи тәрәпкә қарыған бөлмисиниң деризисидин уларниң қорасиға хелидин бери көз үзмәй қарап турди Нуршат. Шу хиял азавида қалған у, тәсадипи Адилниң қапқисини ечип, талаға чиққинини көрүп қалдидә, ойидикини ағинисигө ейтмақчи болуп, сиртқа қарап учқандәк етилди.

Нұрмәһәммәт Баратов

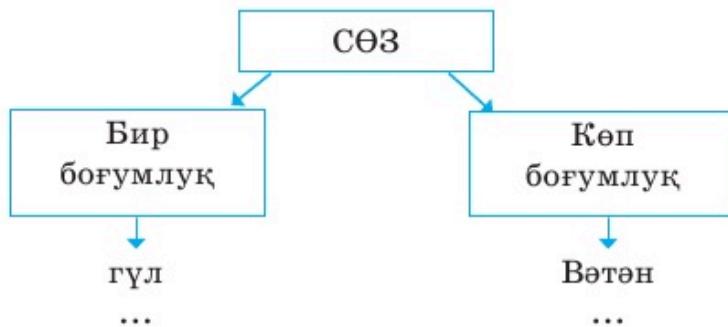
- Тәркивидә баш һәрип билән йезилған сөзләр бар жұмлиләрни көчирип йезиңдер.
- Немишкә баш һәрип билән йезилғанлигини чүшәндүрүңдер.

45

СӨЗ ВӘ УНИҚ ТӘРКИВИ

41. Схемига қараңлар.

- Икки қатарға бөлүп, сөzləргə мисал көltүрүп йе-
зиңлар.

42. Нәрбір қатардикі сөzləрни оқуңлар.

қизил	қүш
са	лиқ
қәләм	ат
бараң	дан
ақ	гүл

- Үлгө бойичә тапшуруқни орунлаңлар.
- Дұрус екөнлигигө көз йәткүзүп, дәлилләңлар.
- Үлгө: қизил, гүл – қизилгүл.
- Икки қатарға бөлүп, сөzləргə мисал көltүрүп йе-
зиңлар.

43. Төвәндікі сөzləр қатарини оқуп чиқыңлар.

- Қәләм, дәптәр, китап, қериндаш.
- Диван, орундуқ, үстөл, шкаф.

3. Чинө, чөмүч, қазан, кора, қошук.
4. Алма, өрүк, шаптул.
5. Тәрхемәк, почақ, чәйзә, капуста.
6. Ейиқ, бөрө, тұлкө, жәрән.
  - Сөзләр қатаридин «оқуш қураллирини» боғумға бөлүп йезиңдер.

44. «Нәрипләр чечилип көтти» тапшуруғыға диққет қилиңдер.

Ламша, йәләп, чақуч, оқчақ, пәзаш, турдох, қнатош, сири, васйол, нумайм.

- Сөзләрни түзүп, чирайлиқ көчирип йезиңдер.

45. Оқуңдар.

момам

оқуватиду

чөчек

нөврә

- Немә сөвәптин жүмлә болуп несанланмайду?
- Берилгән сөзләрдин жүмлә түзүп йезиңдер. Башқа сөзләрни пайдилинип, толуктурушқа болиду.

Нәрбір жүмлә аяқлашқан ой-пикирни билдүриду. Сөзләр бир-бири билән мәнасиға бағлиқ бағлинишиду.

Сөзләр тәркивигө қарап, мәналиқ вә мәнасиз қисимлардин түзүлиди. Мәсилән: *баг-вән, ач-құч*.

46

ТОМУР ВӘ ҚОШУМЧӘ

46. Оқуңлар.

Аш, ашлик, ашпәз, ашхана, иш, ишчи, ишчан, ишхана, гүл, гүллүк, гүлхан, гүлдәстә, қиши, қишилик, қишта.

- Сөзләрдики өзгәрмәйдиган қисимни тепип, ұлға бойичә (—) бөлгүсини қоюп йезиңдер.
- Ұлға: *аш, ашлик ...*.

47. Оқуңлар.

Айболит дохтур

Айболит дегендеген меһрибан дохтур болған. У найванларни наһайити яхши көрәтти. Униң бөлмисидә тошқанлар, шкафниң ичидә тийин, диванда кирпә яшатти.

Жаңгалда дәрәқтә:

«Құшлар вә **найванлар** үчүн агриқхана ечилди, чапсанирақ берип давалиниңлар!» – дегендеген елан есилған.

Бу дохтурға давалиниш үчүн һәммә тәрәптин найванлар вә **құшлар** келәтти. Агриқ түлкіләр билән өшкіләр, қақира вә бүркүтләр келәтти.

Дохтур буларниң һәрқайсисиға дориларни берәтти. Бу агриқлар һәммиси сақийип, Айболитқа:

– Бизниң қиммәтлик дохтуримиз, саңа көп рәхмәт! – дәтти.

Корней Чуковский

- Мәтинниң мәзмунини сөzləп бериңлар.
- Қениң қара hərip билən бесилған сөzləрни тəпип, мəна билдүридиған қисмини дoғa бəлгүси билəн ажритип йезиңлар.

48. Оқуңлар.

Муəллим

Еринмəстин hərdайim,
Сөzləп силиқ, муlайim.
Ағрип қалсаң, йəп вайим,
Билим берəр муəллим.

Алим, дохтур, ишчини,
Шаир, учқуч, хишчини,
Язгучини, башчини,
Адəм қилған муəллим.

Патигүл Мəхсəтова

- Шеирниң иккинчи куплетини кəчирип йезиңлар.
- Қəсип егилириниң астиға сизиңлар.
- Іərbir қəсипниң хизмети həkəqidə eйтип бериңлар.

49. Оқуңлар.

Билимликниң гепи оң, билимсизниң гепи тоң.

- Мақалниң мəнасини чүшəндүрүңлар.
- Қениң қара həriplər билən бесилған сөzləрни bogум-га бəlүп йезиңлар.
- Мəна билдүридиған қисмини eйтип бериңлар.
- Илим-пəн, билим тəғрилиқ йəнə қандак мақалларни билисилəр?

50. Оқуңлар.

Бизниң бағ

Мәктәп йенида мевилик бағ бар. Бағда татлиқ нәшпүтләр тола. Бағниң ичидә қизил вә қара бөлжүргәнләр пишти. Оқуучилар өз бегини күтиду. Бегимизда күзлүк алмилар мол болди.

- Мәтинни чирайлиқ көчирип йезип, томури бир-
дәк сөзләрниң астиға сизицлар.
- Немә байқидиңлар? Пикриңларни ейтип, дәлил-
ләңлар.

Сөзниң өзгәрмәйдиган мәналиқ қисмини
томур дәймиз. Томурни доға (⌒) бәлгүси
билән ажритимиз.

Сөзниң томуриға улинип кәлгән қисмини
қошумчә дәймиз. Мәсилән: **билим-лик**.

47

51. Оқуцлар.

Әдәп, тил, баш, таш, оқуғучи, саз, синип, савақ, қәләм, китап, көл.

- Сөзләргө берилгөн қошумчиларниң лайифини улап йезиңдер.
- Қошумчилар: *-лик, -сиз, -чи, -лик, -ти, -лар, -чи, -та, -даш, -дан, -хана, -чәк*.

52. Рәсимләргө диққәт қилиңдер.

- Рәсимләрниң намиға **-хана** қошумчисини улап йезиңдер.

- Немә байқидиңдер? Сөзләрниң мәнаси қандақ өзгәрди? Пикриндарни ейтеп, дөлилләңдер.

53. Оқуцлар.

Ақ қар, юмшақ аппақ қар,
Чақнап көзни чақисән.
Сәндә оюн, күлкә бар,
Көңлүмгө бәк яқисән.

Зияйдин Қаһаров

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңдер.
- Кар, оюн* сөзлиригө қошумчиларни улап йезиңдер.

54. Оқуңлар.

Оқуғучилар күзлүк йопурмақтарни жиғди. Мән қишилиқ тәтилгө чиқтим. Бағда язлиқ алмилар пишти. Гүлсөнәм гүллүк гиләмни тазилиди. Һойлида чирайлық әтиргүлләр ечилмақта. Адилжанниң күчүги наһайити әқиллиқ.

- Жұмлиләрни чирайлық көчирип йезиндер.
- Қениң қара һәриплөр билән бесилған сөзләрниң томур вә қошумчисини ейтеп беріңдер.

55. Рәсимгә қараңдар.

- «Йеци жиллиқ арча» мавзусиға мәтинг түзүңдер.
- Арча сезиниң өзгиришигө сәп селиңдер. Немә байқидиңдер? Пикриңдерни ейтеп, дәлилләңдер.

56. Оқуңлар.

Киш

Декабрь. Йеци жилға аз қалди. Әхмәтжан ака бир топ балини орманға өгөштүрүп барди. Улар

орман нағылардағы «согиларни» елип көлди. Тошқанларға сәвзә билән капуста йопурмақлири-ни, құшларға – дан. Бұғыларму «согисиз» қалмиди. Орман жұнварлардың мәһмандарға хуш болди.

Сабинар Құрбанова

- Қениң қара hәрипләр билән бесилған сөзләрни көчирип йезицілар.
- Сөзләрни томур вә қошумчиларға ажритицілар.

Қошумчилар нечқандақ мәна билдүрмәйду вә өз алдига айрим қоллинилмайду.
Мәсилән: қиши-лик, китап-хана.

57. Оқуцлар.

Вәтиним мениң, кәң-таша өлкәм

«Ипәк йоли» чапсан поэзи бирхил жүрүп көлмәктө. Кичик станцияләр билән разъездларға тохтимай, өтүп кетиду. Қоң ахалилик маканларда вә шәһәрләрдө сөл астилап, яңливаштын меңишини чапсанлитиду, тез илдамлық елип, қайтидин бирхил меңишка баштайту.

Қазақниң кәң даласи түгәй демәйду. Гөзәл Алмутини бағриға басқан егиз Алитағму кәйнімиздә қалди. Шивақлиқ далалар биридин кейин бири артта қеливатиду. Жирақ упукта чоққилирини қар басқан тағ тизмилири көрүниду.

- Мәтингдә Вәтинимиз Қазақстан қандақ тәсвиrlәнгән?
- Тәркивидә баш hәрип билән йезилған сөзләр бар жүмлини көчирип йезицілар.

48

ХУЛАСӘ ДӘРИС БИЗ НЕМИНИ ҮГӨНДҮК?

1. Тиниш бәлгүлиригә диққет қилиңдер.

1. Йол үстидә ойніма
2. Қиши пәсли көлди
3. Сән нәччә яшта

- Жүкүрида берилгөн жұмлилөрни тегишлик өйгө киргүзүп, сөвөвини чүшөндүрүңдар.
- Жұмлилөрни чирайлық көчирип йезиңдер.

2. Апаңлар базардин көктатларни елип келип, сәй тәйярлашқа силәрдин ярдәм сориди. Дәсләп немидин башлайсиләр, кейинчү?

- «Апамға ярдәм» мавзусиға мәтинг түзүңдар.
- Жұмлилөрниң тиниш бәлгүлиригә сәп селиңдер.
- Үлгө: *Мән апамға сәй тәйярлашқа ярдәм беримән.*

Алди билән көктатларни жуюмән, кейин ... .

3. Оқуңлар.

1. Өтигөн, гимнастика, ойна, туруп.
2. Ойнашқа, болмайду, йол, үстидә.
3. Ярдәм, әмгәктә, оқушта, қил, достуңға.
4. Йолда, ношияр, маңғанда, болуңлар.

- Берилгөн сөзлөр қатарини пайдилинип, жұмлиләрни түзүңлар.

4. Дудуқлимай, тез оқуңлар.

Олтириду бирбала айнәккә қарап,
Әйнәкти мубир балатури думарап.

Бизниң ейдәйттә жүжө,
Көнжә жүжө соқушқа қажүжө.

- Жұмлиләрни ажритип оқуңлар.
- Оқушқа қийин болдиму? Немә сәвәптин?

5. Төвөндикі сөзлөрни оқуңлар.

ғиза	ялгуз
чевәр	тамақ
томур	көркәм
йәккә	уста
гөзәл	йилтиз

- Мәнаси үеқин сөзлөрни стрелка арқылы 1-бираға қошуңлар.
- Наят билән бағлаштуруп, мисал көлтүрүңлар.

IV бөләккә бегишланған тест тапшуруқлири

1. Хәвәр жұмлини ениқлаңдар.
  - а) Қемүр нәдин елиниду?
  - ә) Әжайип қизиқ китаплар бар екөнғу!
  - б) Мениң Вәтиним – Қазақстан.
2. Соал жұмлини ениқлаңдар.
  - а) Бүгүн мән бәш алдим!
  - ә) Әтигөн туруш – яхши адәт.
  - б) Чирайлық гүлләр ечилдиму?
3. Үндәш жұмлини ениқлаңдар.
  - а) Мәйримиңиз мубарәк болсун, анижан!
  - ә) Бу китапни оқудицизму?
  - б) Оқуғучилар мусабиқигө қатнашти.
4. Хәвәр жұмлиниң ахириға қандақ тиниши бәлгүси қоюлиду?
  - а) Соал.
  - ә) Үндәш.
  - б) Чекит.
5. Хас исимларни бәлгүлөңдер.
  - а) Севәт, китапчә.
  - ә) Адаләт, Алмута.
  - б) Оқуғучи, тәләп.
6. Нәрсиләрниң умумий намини билдүридиған сөзләр қатарини ениқлаңдар.
  - а) Мевә, құшлар, баһар.
  - ә) Алмута, Қарағанда, Ақтау.
  - б) Қызыл, жугач, көкүч.

ЛУФӨТ

Агроном – деханчилиқ ишлириниң мутәхәсиси.

Алқиши – рәхмәт сөзи, рәхмәт түйгүси.

Анаграмма – һәрипләрниң орун алмаштуруushi арқи-лиқ ясилидиган сөз.

Архив – бирәр идарә, тәшкилат вә шәхсләрниң иш-паалийитини вә умумий әһвалиға алақыдар болған, түрләргә айлинип вә системилинип сақлинидиган һәҗжәт, хәт-чәк вә фото, видео қатарлық материаллар.

Әждат – бурун өткөн нәсил-нәсәп, ата-бовилар.

Әлпаз – наләт, қияпәт.

Әтләс – бир тәрипи ялтирақ һәм гүли очуқ көрүнидиган, йәнә бир тәрипиниң гүли сус йәрлик ипәк тоқулма рәхт.

Геолог – геология алими, мутәхәсиси.

Ғәмкин – ғәм-әндишигә патқан, ғәм басқан: қайғулуқ.

Доклад – бирәр мавзуда көпчилик алдида сөзлигөн нутук, сөз вә нутуқниң язма мәтини.

Зуван – гәп-сөз: зуван құлмақ – гәп құлмақ.

Истираһәт – дәм елиш, нардуқ чиқириш, арам елиш: истираһәт орни.

Камаләт – толуқ йетишкәнлик, мүкәммәллик; алий дәрижә: камаләт тапмақ, камаләткә йәтмәк.

Қовзақ – өсүмлүккләрниң ғол вә йилтизири томлашқа башлиғанда, сиртқи постиниң орниға қоғдаш ролини ойнайдиган мурәккәп тоқулма.

Метаграмма – бир һәрипни өзгәртиш арқилиц өзгәртиш арқилиц бир сөздин башқа сөз ясаш.

Мувапиқ – мас, тоғра келидиган, мунасип, лайик.

Мувәппәқийәтлик – утуқлуқ, нәтижәлилік.

Мунасибәт – кишиләр оттурисидики алақә, муамилә.

Парасәт – тез вә тоғра чүшиниш, тоғра пәриқ етиш қабилийити; идрәк, әқил, дит.

Садақәт – чин көңүлдин ипадиләнгөн сәмимийлик, вападарлық, садиқлық.

Сайва – үзүмниң бир түриниң нами.

Сахавәт – мәртлик, мәрданилық, сехилик.

МУНДӘРИЖӘ

ӨЗӘМ ТОҒРИЛИҚ

Бизниң нутук	4
Тил вә нутук	5
Еғизчә вә язмичә нутук	8
Диалог. Монолог	11
Сөз вә боғум	13
Сөзләрни қурдин-қурға көчириш	19
Тавуш вә һәрип	21
Алфавит	24
Созуқ тавушлар	28
Я, ю, ё һәриплириниң имләси	30
Үзүк тавушлар	32
Жараңлық вә жараңсиз үзүк тавушлар	35
Хуласә дәрис	38
I бөләккә бегишланған тест тапшуруқлири	40

МЕНИҢ АИЛӘМ ВӘ ДОСТЛИРИМ

Б–Д, П–Т һәриплириниң йезилиши	42
Б–В, Г–Д һәриплириниң йезилиши	47
П–В тавушлириниң новәтлишиши	51
Қ–Ғ тавушлириниң новәтлишиши	54
Қ–Г тавушлириниң новәтлишиши	56
Л, Р һәриплириниң йезилиши	58
М, Н һәриплириниң йезилиши	60
Ң һәрипиниң йезилиши	62
Г, Қ һәриплириниң йезилиши	64
Ғ, Қ һәриплириниң йезилиши	66
Хуласә дәрис	68
II бөләккә бегишланған тест тапшуруқлири	72

МЕНИҢ МӘКТИВИМ

Мәтинг	74
--------------	----

Мәтин түрлири	82
Баянлаш мәтини	85
Тәсвирләш мәтини	88
Мұнакимә қилиш мәтини	92
Диалог йезишни билимән	96
Хуласә дәрис	102
III бөләккә бегишлиған тест тапшуруқлири	107
 МЕНИҢ ТҮФҮЛҒАН ӨЛКӨМ	
Жұмлә	109
Хәвәр жұмлә	114
Соал жұмлә	117
Үндәш жұмлә	119
Сөз	122
Баш һәрип билән йезилидиған сөзләр	125
Сөз вә униқ тәркиви	129
Томур вә қошумчә	131
Хуласә дәрис	137
IV бөләккә бегишлиған тест тапшуруқлири	139
Лугәт	140

Оқуш нәшри

Арзиева Алийәм Тохтамушқызы
Курбанова Саинур Турганқызы
Ибрагимова Мөхиниса Ивраимжанқызы

ҮЙФҮР ТИЛИ

1-қисим

Үмумий билим беридиган мөктәпниң 2-синипи үчүн дәрислик

Тәһрират башлиғи *M. Мәһәмдинов*

Мүһәррири *P. Мичитова*

Бәдий мүһәррири *A. Луқманов, A. Айдархан*

Техникилық мүһәррири *O. Рысалиева*

Компьютерда сөһипилигөн *G. Тасыбаева*

ИБ №136

Теришкө 27.04.2021 берилди. Нәширгө 02.08.2022 қол қоюлди.
Формати 70×100¹/₁₆. Офсетлик қөгөз. Офсетлик нәшир. Ынрип түри «Мәктәплик».

Шәртлик басма тавиги 11,7. Несапқа елинган басма тавиги 5,39.
Тиражи 2000 нұсха. Бүйрутма №6998. «Атамұра» корпорациясы» ЖЧШ,
050000, Алмута шәһири, Абылай хан проспекти, 75.

Қазақстан Жұмғарийити «Атамұра» корпорациясы» ЖЧШниң
Полиграфкомбинаты, 050002, Алмута шәһири, М. Мақатаев кочиси, 41.

